

# Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: *Türkiye Örneği*

Burcu Yengil Bülbul • Prof. Dr. Ali Acaravcı



# Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Burcu Yengil Bülbül  
Prof. Dr. Ali Acaravcı



Published by

**Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.**

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgur yayinlari.com

✉ info@ozgur yayinlari.com

---

## Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

*The Relationship of Exchange Rate, Foreign Trade and Economic Growth: The Case of Türkiye*

Burcu Yengil Bülbül • Prof. Dr. Ali Acaravcı

---

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

**ISBN (PDF):** 978-975-447-678-1

**DOI:** <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub206>

---



This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>  
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

---

Suggested citation:

Bülbül, Y., Acaravcı, A. (2023). *Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub206>. License: CC-BY-NC 4.0

---

*The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgur yayinlari.com/>*

---



Bu kitap, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Prof. Dr. Ali ACARAVCI danışmanlığında yürütölen ve Burcu YENGİL tarafından hazırlanan **“TÜRKiYE’DE DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ”** başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.



## Ön Söz

1980’li yılların sonunda Doğu Almanya ile Batı Almanya arasındaki Berlin Duvarı’nın yıkılması ve arkasından Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte küreselleşme eğilimi hız kazanmıştır. Daha serbest hale gelen ulusal ve uluslararası piyasalarda döviz kuru, dış ticaret ve ekonomik büyüme gibi makro ekonomik göstergeler daha fazla önem kazanmaya başlamış ve literatürde bu alanlarda yapılan çalışmalarda önemli artışlar olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Ekonomisinde dış ticaret hadleri ve reel döviz kurunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin 2000-2018 dönemi için incelenmesidir. Zaman serisi ekonometrisi yöntemlerinin kullanıldığı analizlerde reel gayrisafi yurtiçi hasıla, reel sermaye stoku, istihdam, dış ticaret hadleri ve reel efektif döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle döviz kurları, dış ticaret ve ekonomik büyüme teorileri incelenmiş, literatür taraması yapılmış, Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişimi kronolojik olarak irdelenmiş ve son olarak ekonometrik analize çalışmada yer verilmiştir. Ampirik sonuçlara göre; reel gayrisafi yurtiçi hasıla, reel döviz kurlarında meydana gelen artışlardan negatif etkilerken, reel dış ticaret hacminde meydana gelen artışlardan ise pozitif olarak etkilemektedir. Ayrıca dış ticaret hacmindeki artış hızı ile reel ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu sonuçlar, istikrarlı reel kur hareketlerinin dış ticaret hacmi ve ekonomik büyümenin sürdürülmesindeki önemine vurgu yapmaktadır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca katkı sağlayan ve “TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ” başlıklı tezimin yazımında bana yol gösteren Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde bulunan değerli hocalarıma; yüksek lisans tezimin kitaba dönüşmesinde beni teşvik eden Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümü değerli hocalarım teşekkürlerimi sunarım.

Burcu Yengil Bülbül  
Prof. Dr. Ali Acaravcı



# İçindekiler

Ön Söz	v
Giriş	1
1. Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	3
Döviz Kuru Kavramı	3
Dış Ticaret Kavramı	8
Ekonomik Büyüme	12
Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	13
Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	15
2. Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür Çalışması	17
Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar	17
Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Diğer Ülkeler Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar	23
3. Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Rejimleri ve Dış Ticaret Politikalarının Tarihsel Gelişimi	29
1923-1980 Dönemi	30
1980-2002 Dönemi	37
2002 - 2018 Dönemi	41
4. Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz	53
Model ve Veri Seti	53
Ekonometrik Yöntem	54



Sonuç  
Kaynakça

65  
69

# Giriş

Her ülkenin parası, yalnızca o ülkenin ulusal sınırları içerisinde geçerlidir. Ülkeler paralarını birbirlerine dönüştürerek ticari ve mali ilişkide bulunurlar. Küreselleşen ekonomi ile birlikte ülkelerin birbirlerinin mallarına olan talepleri arttıkça, ülkeler arasındaki ticarete artmaktadır. Bu noktada, bir ülke parasının başka bir ülke parası cinsinden fiyatı olarak tanımlanan döviz kuru önem kazanmaktadır. Günümüzde döviz kurları, ülkelerin dış rekabet güçlerini belirleyen temel unsur niteliğindedir. Bu sebeple döviz kurları ile dış ticaret ilişkisi hem teoride hem de uygulamada en çok tartışılan konulardan biridir. Döviz kurları denildiğinde iki önemli kavram nominal ve reel kurdur. Nominal döviz kurları yabancı paranın ulusal para cinsinden karşılığıdır. Reel döviz kuru ise yabancı ülkelerde üretilen malların yurt içi mallar cinsinden görelî fiyatıdır. Reel döviz kurları, dış rekabeti ölçmede kullanılan yaygın bir göstergedir.

Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihinde İstikrar Programı kapsamında esnek kur rejimi uygulamasına başlanmıştır. Böylece gerçekleştirilmek istenen ekonomik istikrar ve finansal serbestleşme sürecine girilerek, ithalat üzerindeki sınırlamalar kaldırılıp, ihracata teşvik artırılmıştır. Çünkü ancak artan ihracat ile ekonomik büyüme sağlanacaktır. 1981 yılından itibaren, döviz kurları günlük olarak ayarlanmaya başlanmasıyla özellikle tarım ve tarım dışı ticaretin artırılması sağlanmıştır. Böylece artan dış ticaret hacmi, ülkenin refah seviyesini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de döviz kuru, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çerçevede; birinci bölümde döviz kuru, ekonomik büyüme ve dış ticaret kavramlarına değinilerek teorik kapsamda birbirleri ile olan ilişkilerine değinilecektir. İkinci bölümde döviz

kuru, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini ayrı ayrı ya da beraber olarak inceleyen Türkiye ve diğer ülkeler üzerinden yapılan çalışmalara yer verilecektir. Bu çalışmalarda kullanılan yöntem, araştırılan dönem ve elde edilen sonuçlar tablo halinde gösterilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar geçen süre içerisinde uygulanan döviz kuru rejimleri ve politikaları ile dış ticaretin seyri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda geçen süre 1923-1980 dönemi, 1980-2002 dönemi ve 2002-2018 dönemi olarak üç başlık altında ele alınacaktır. Son olarak dördüncü bölümde ise Türkiye’de döviz kurları ve dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi üzerine ekonometrik bir analiz yapılacaktır. 2000-2018 dönemi kapsamında, gecikmesi dağıtılmış otoregresif (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) eşbütünleşme sınır testi kullanılarak reel efektif döviz kurları ve reel dış ticaret hadlerinin Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde nasıl bir etki yaptığı incelenecektir. Ayrıca hata terimi ile genişletilmiş Granger Nedensellik Analizi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkisi tespit edilecektir.

# Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Bu bölümde genel itibariyle döviz, döviz kuru, dış ticaret, ekonomik büyüme ile ilgili tanım ve açıklamalara yer verilmekte; döviz kuru ve dış ticareti belirlemeye yönelik yaklaşımlar detaylı biçimde anlatılmaktadır. Ardından döviz kuru – dış ticaret, döviz kuru – ekonomik büyüme ve son olarak dış ticaret – ekonomik büyüme ilişkisine kısaca değinilmektedir.

### 1.1. DÖVİZ KURU KAVRAMI

Bir ülke için kendi ulusal parasının dışında kalan tüm paralar “Döviz” olarak adlandırılır. Döviz, dış ödemelerde kullanılacak araçların tümünü kapsamaktadır. Nakit biçiminde olabileceği gibi, hisse senetleri, tahviller, emre yazılı senetler, döviz poliçeleri, banka havaleleri vb. şeklinde de olabilir. Nakit biçiminde olan yani emre hazır banknot şeklindeki yabancı paralara “Efektif” adı verilir. Efektif, nakdi para ise döviz, kaydi paradır (Öztürk, 2014: 342).

Döviz kuru sözcüğünden, basitçe ilk olarak anlaşılan bir fiyat oluşudur (Copeland, 2005: 3). Bir ülke parasının başka bir ülke parası cinsinden fiyatı olarak tanımlayabiliriz. Döviz kuru, iki milli para birimi arasındaki değişim oranını gösterir. Bu oran Enserten ve Serten kur olmak üzere iki şekilde gösterilir: Bir birim yabancı paranın milli para türünden fiyatı olarak gösterilmesine Enserten (Dolaylı) Kur denir. Bir birim milli paranın yabancı para cinsinden gösterilmesine ise Serten (Dolaysız) Kur denir (Güran, 2002: 297). Genellikle kullanılan tür Enserten Kur’ dur.

### 1.1.1. Nominal Döviz Kuru

Piyasada adı geçen kur tanımı nominal döviz kurudur. Yani yabancı paranın ulusal para cinsinden karşılığıdır. Örneğin; Türk Lirası ile Amerikan Doları arasındaki döviz kuru, Türk Lirası başına 0.18 (1 / 5.5) Amerikan Doları olsun.

Yani 1 Türk Lirasının uluslararası piyasalarda karşılığı 0.18 Dolardır. Türkiye de 1 Amerikan Doları almak isteyen bir kişi, dolar başına 5.5 Türk Lirası ödemek zorundadır. (1 \$ = 5.5 TL)

Bu eşitliğe göre kurda herhangi bir yükselme (1 \$ = 6.0 TL) olduğu durumda Türk Lirası değer kaybetmiş (depreciation) olur veya yabancı para değer kazanmıştır diyebiliriz. Aksine, döviz kurunun düşmesi (1 \$ = 4.0 TL) durumunda ise Türk Lirası değer kazanmış (appreciation); Amerikan Doları ise değer kaybetmiş olur.

### 1.1.2. Reel Döviz Kuru:

Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun aksine enflasyon farklılıklarını göz önüne alarak hesaplandığı için gerçek kurları ifade eder. Bir başka deyişle reel döviz kuru ülke ekonomisi hakkında daha fazla bilgi içerir.

Reel döviz kuru şu şekilde hesaplanır: (ulusal para türünden nispi fiyatlara göre)

$$R = \frac{ep^*}{p}$$

Yukarıdaki eşitlikte; R, Reel Kuru, e, nominal kuru, p\*, yurt dışı fiyat düzeyini ve p ise yurt içi fiyat düzeyini temsil etmektedir.

Reel efektif döviz kuru endeksleri, ülkemiz fiyat düzeyinin dış ticaret yaptığımız ülkelerin fiyat düzeylerine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır.

$$R = \frac{\text{Yurtdışı Fiyat Endeksi}}{\text{Yurtiçi Fiyat Endeksi}} * \text{Nominal Döviz Kuru Endeksi}$$

Reel döviz kuru aynı zamanda ülkenin rekabet gücünü yansıtır. Reel döviz kurunun artması, milli paranın değerini düşürdüğü için ihraç olan malları ucuzlatarak uluslararası rekabeti artırır (Krugman, Obstfeld, 2000: 444-445). Uluslararası rekabetin önemi, ticaret açısından büyük olduğu için reel döviz kurunun belirlenmesine yönelik yaklaşımlar dikkat çekmektedir.

### 1.1.3. Reel Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Yaklaşımlar

Reel döviz kurunun belirlenmesine yönelik yaklaşımlar genelde dış ticaret akımlarına dayanan ve uzun dönemdeki kur değerlerini tahmin etmeye yarayan yaklaşımlar şeklindedir. Bu yaklaşıma göre bir ülkenin ihracat ve ithalatını etkileyen tüm unsurlar aynı zamanda paranın dış değerini de etkilemektedir. Dış ticareti açık veren bir ülkenin ulusal parasının da değer kaybetmesi beklenir. Ancak bu durum bazı uluslarda aksini gösterdiğinde, dış ticaret akımları yetersiz görülmeye başlandı. 1960'ların sonlarından itibaren konuya mali bir olay gibi bakılarak sermaye akımlarının etkisi de incelenmiştir. Bu sebeple aşağıda belirtilen yaklaşımların üzerinde durulmuştur.

#### 1.1.3.1. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı

Bu yaklaşım ilk kez Cassel tarafından 1918 yılında ortaya atılmış olup, döviz kurunun belirlenmesinde en fazla kabul gören yaklaşımlardan biridir. Satın alma gücü paritesi yaklaşımı, *tek fiyat kanununun* döviz piyasalarına uygulanmış versiyonudur. Tek fiyat kanunu, aynı niteliklere sahip malların bütün ülkelerde fiyatının eşit olmasıdır. Aynı ilişki döviz piyasalarında da geçerlidir. Öyleyse belirli bir birim yabancı para dünyanın her tarafında aynı satın alma gücüne sahip olmalıdır. Bir başka ifadeyle döviz kurları dünyadaki fiyat farklılaşmalarını ortadan kaldıracak biçimde belirlenmelidir (Öztürk, 2014: 355; Dündar, 2010: 9). Satın alma gücü paritesi yaklaşımı, mutlak ve nispi (göreceli) satın alma gücü paritesi olarak iki şekilde incelenir.

#### 1.1.3.2. Mutlak Satın Alma Gücü Paritesi

Mutlak satın alma gücü paritesine göre, bir birim ulusal para cari döviz kurlarından birine dönüştürüldüğünde dünyanın her tarafında aynı satın alma gücüne sahip olmalıdır. Bu duruma sebep olan faktör ise *arbitraj* mekanizmasıdır. Arbitraj, genel olarak, bir ekonomik varlığın aynı andaki fiyat farklılıklarından kar sağlamak için aynı zamanda alınıp satılması işlemidir. Döviz piyasasında arbitraj ise, dövizin aynı anda farklı piyasalarda meydana gelen kur farklılıklarından dolayı elde edilen kazanç işlemidir (Seymen ve Bilman, 2023).

Tek fiyat yasasında tek bir malın fiyatı önem kazanırken; satın alma gücü paritesi teorisinde ülkede üretilen bütün mal ve hizmetleri içeren ortalama bir fiyat seviyesi (endeks) esas alınır. Mutlak satın alma gücü paritesi iki ülke arasındaki döviz kurunun yerli fiyatlar seviyesine oranıdır (Öztürk, 2014: 356).

Mutlak satın alma gücü paritesinden söz edebilmek için iki ülkedeki malların niteliklerinin, ağırlıklarının ve fiyatlarının aynı olması gerekir.

Ancak bu durum ülkelerin tercihlerine göre farklılık gösterebilir. Bu faktörler göreceli (nispi) satın alma gücü paritesini gündeme getirmiştir.

### 1.1.3.3. Nispi Satın Alma Gücü Paritesi

Nispi satın alma gücü paritesinde, mutlak satın alma gücünün tersine fiyat ve kur seviyelerindeki mutlak büyükler değil; bu fiyat ve kur seviyelerindeki değişimler dikkate alınır. Bu pariteye göre döviz kurundaki yüzdesel değişim iki ülke arasındaki enflasyon farkına eşittir (Ciberlioğlu, 2007: 10-11; Seyidoğlu, 2013: 444-445).

$\% \Delta E_a = \% \Delta P_a - \% \Delta P_f$  şeklinde formüle edilir. Burada;

$\% \Delta E_a$  : yerli fiyat seviyesinin yüzdesel değişimi,

$\% \Delta P_a$  : yabancı fiyat seviyesinin yüzdesel değişimi,

$\% \Delta P_f$  : yerli döviz kurunun yüzdesel değişimidir.

Genel olarak bir ülkedeki enflasyon oranı, diğer ülkelere kıyasla daha yüksek ise o ülkenin parasının diğer ülkelerin paraları karşısında değer kaybına uğrayacağı görüşü vardır.

### 1.1.3.4. Parasalcı (Monetarist) Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım 1970'lerde Mundell, Johnson ve Frenkel tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın kökleri, 1741 yılındaki Hume' un ödemeler dengesi çalışmasına dayanmaktadır (Copeland, 2005: 145). Parasalcı yaklaşım dış denge mekanizmasını açıklarken, kurların belirlenmesine de yeni ifadeler getirmiştir. 'Bir malın fiyatını belirleyen, o mala olan arz ve taleptir' ilkesini savunan bu mekanizma ulusal paralar içinde geçerli olacaktır. Ulusal paranın fiyatı olarak tanımlanan döviz kurları, ulusal paranın arz ve talebine bağlı olarak belirlenmektedir. Talep edilen para miktarı arz edilen para miktarından fazla ise o para döviz piyasasında değer kazanmıştır; tersi durumda ise değer kaybetmiştir (Seyidoğlu, 2013: 447- 450; Öztürk, 2014: 363).

Faiz oranlarının ve reel gelirin sabit olması halinde, döviz kurunda yaşanan değişimi belirleyecek olan para arzındaki değişimlerdir. Para talebini belirleyen değişkenler sabit iken, bir ülkenin para arzındaki artış o ülkenin parasına değer kaybettirecektir. Ülkenin Merkez Bankası piyasaya fazla para sürdüğünde para stokunda bir artış olacaktır. Bireyler ellerindeki fazla paranın bir kısmını mal ve hizmetlere harcarken; diğer bir kısmı ile faizden kazanç sağlamak için menkul kıymetlere yönelecektir. Görüldüğü üzere para arzındaki artış, hem yabancı mal ve hizmet ithalatı hem de sermaye ihracatı vasıtasıyla döviz talebini artıracaktır. Döviz talebindeki bu artış döviz

kurunun artmasında ve nihayet ulusal paranın değer kaybetmesine sebep olacaktır. Para arzında olduğu gibi para talebindeki değişimlerde döviz kurunu etkilemektedir. Fiyatlardaki artış, reel gelirden artış veya faizlerde bir düşme hali para talebini artırarak kurlarda değişime sebep olacaktır (Seyidoğlu, 2013: 448).

#### 1.1.3.5. Portföy Dengesi Yaklaşımı

Varlık piyasası modeli de denilen bu yaklaşımda, parasal ve finansal varlık piyasaları bir bütün olarak ele alınır. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar yabancı menkul kıymetlerin arz ve talebindeki değişimlere bağlanır. Yatırımcılar tahvil, hisse senedi, altın, arazi vb. yerli ve yabancı varlıklardan portföy oluştururlar. Bu varlıklardan beklenen getirisi en yüksek olan yatırımcı tarafından tercih edilir. Bu davranış döviz kurunun belirleyicisidir. Bir başka ifadeyle parasal ve finansal varlıkların, arz ve talebine etki eden unsurlar döviz kurunun belirleyicisidir. Yurt içi faiz oranında bir artış olduğunu varsayalım. Bu durumda yerli yatırımcılar, yerli tahvil satın alıp, yabancı tahvilleri satar. Yabancı yatırımcılar ise kendi tahvillerini almaktansa, getirisi yüksek olan ülkenin tahvilini tercih edecektir. Böylece döviz talebinde azalma ve ulusal para artışı meydana gelmektedir. Kurlar düşerek ulusal paranın değeri artmaktadır (Öztürk, 2013: 365).

#### 1.1.3.6. Döviz Kurunda Hedefi Aşma Yaklaşımı

Hedefi aşma, uluslararası literatürde, kısa dönemlerdeki döviz kurlarının uzun dönemlerdeki denge değerinin etrafında dalgalanması olarak tanımlanır (Seyidoğlu, 2013: 457). Bu yaklaşım Dornbusch tarafından ortaya atılmış olup, döviz kurlarının belirlenmesinde reel faktörlerle finansal faktörleri birlikte inceleyen bir yaklaşım olarak önem taşımaktadır.

Faiz oranlarında bir düşme olması halinde finansal piyasaların verdiği tepki reel piyasaların verdiği tepkiye göre oldukça hızlı gerçekleşir. Örneğin bir finansal yatırımcı, portföydeki yerli menkullerin değerini azaltıp yabancı menkullerin payını artırarak faiz oranındaki düşmeye ani bir tepki gösterebilir. Bu durum da döviz kurunun aniden yükselişine sebep olacaktır. Döviz kurunda hedefi aşma yaklaşımı bu şekilde kurda yaşanan istikrarsızlıkları, fiyattaki değişimlerin sürece uyumunu açıklamaktadır.

#### 1.1.3.7. Etkin Piyasa Hipotezi Yaklaşımı

Mandelbrot ve Fama (1970) tarafından geliştirilen bu yaklaşımda etkin piyasa kavramı, kârını maksimize etmek isteyen birçok firmanın bu amacına ulaşmak için gelecekteki piyasa fiyatlarını tahmin ettiği, önemli



bilgilerin ulaşılabilir ve yatırımcıların rasyonel olduğu bir piyasa olarak tanımlanmaktadır. Ancak bazen piyasanın etkin olup olmadığı konusunda kesin bir sonuca ulaşmak zordur. Piyasaya bir bilgi geldiğinde hisse senedi fiyatlarının hemen bir tepkide bulunması, piyasanın etkin olduğunu gösterecektir. Diğer türlü ise etkin olmadığından söz edebiliriz.

Etkin piyasa hipotezi yaklaşımı birçok çalışmaya konu olmuştur. Tufan ve Sarıççek'e göre (2013); etkin bir piyasada bireyler ya da firmalar tarafından, sermaye hisselerinin asıl değerinin üzerinde satılması ve yahut asıl değerinin altında bir rakamla alınması mümkün değildir. Sümer ve Aybar'a göre (2016); etkin bir piyasadan söz edebilmek için, piyasadan beklentilerin rasyonel olması gereklidir. Eğer piyasa fiyatı beklentilerin altında kalmış ise hisse senedi alışı, tersi durumda ise hisse senedi satışı gerçekleşir.

Yukarıda belirtilen ekonomik faktörler bilhassa uzun dönem için döviz kurunun belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak gerçek hayatta döviz kurlarını tahmin etmek çok kolay değildir. Çünkü yukarıda sayılan ekonomik faktörlerin dışında insan davranışları ve politik etkenler gibi ekonomik olmayan faktörlerde de döviz kurunun belirlenmesinde etkilidir. Örneğin politik sistemdeki belirsizlikler, hükümet tarafından düzenlenen ekonomi politikaları, Merkez Bankası tarafından uygulanan politikalar da önemli birer etkidir.

## 1.2. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Faktör donanımları dünyanın farklı ülkeleri arasında eşitsiz olarak dağılır ve bu nedenle ülkelerin doğal bitki örtüsü, iklim, diğer belirgin fiziksel özellikleri ve coğrafi koşulları gibi sebeplerle uluslararası ticaret kaçınılmazdır (Chaudharya, vd., 2016).

Günümüzde ülkeler ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin tümünü kendisi üretilmediği için iş bölümüne giderek başka ülkelerden satın alma gereksinimi duyar. Dışa açık bir ekonomi, diğer ülkelerle mal ve hizmet alışverişine giren ekonomidir. Bir ülke ihtiyaç duyduğu mal, hizmet veya üretim faktörünü talep ederken karşı tarafa bunun bedelini sunmaktadır. Aynı şekilde bir ülke ihtiyacından fazla ürettiği ya da sahip olduğu mal, hizmet veya üretim faktörlerini başka ülkeye arz etmek istediğinde, bunların karşılığını talep etmektedir. Bağımsız ülkeler arasında bu şekilde gerçekleşen olaya dış ticaret denilmektedir (Berberoğlu, 2003).

Dar anlamda dış ticaret, bir ekonomideki ithalat ve ihracat faaliyetlerinin tümüdür. Üretim ve üretebilme gücü bir ülkenin refahı için çok önemlidir. Üretmek için öncelikle üretim yeteneğine sahip olmak gereklidir. Bunlara ilaveten üretilen mal ve hizmete yönelik yurtiçi ve yurtdışı talebin oluşarak,

pazarlama ve satış işlemlerinin olması gerekmektedir (Aktaş ve Adıgüzel, 2017: 3).

Adam Smith' e göre, ancak serbest dış ticaret ile bütün zenginliklerin başlıca nedeni olan "iş bölümünün" sağlayacağı faydaları gerçekleştirmek olanak dahilindedir. Çünkü ancak serbest ticaret her ülkenin düşük maliyetle üretebileceği mallar üzerinde uzmanlaşmasını sağlar ve bu da ülkeler arasındaki iş bölümünün gelişmesini sağlar (İşgüden ve Akyüz, 1990: 5).

### 1.2.1. Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Uluslararası literatürde yer edinmiş olan Heckscher-Ohlin modeli, dış ticaret akımlarının analitik özelliğini geliştirmesi sebebiyle bazı unsurları içermediği gözlenmektedir. 1950'li yıllardan beri, bir taraftan ampirik testlerin faktör donatımı kuramına duyulan güveni sarsması, diğer taraftan bilginin toplumsal dönüşümlere ve bilhassa üretim sürecine belirgin yansımalarıyla dış ticaret kuramları, önemli açılımlara ulaşmıştır (Bayraktutan, 2003: 179).

Yaklaşımların "yeni" olarak nitelendirilmesi ölçüğe göre artan getiriler ve eksik rekabet piyasa koşullarının dış ticaret teorisine ilk kez dahil olmasından dolayıdır. Krugman'a göre ölçüğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasalarını kapsayan dış ticaret teorileri ancak 1970'lerin sonlarında endüstriyel organizasyon teorisinde ortaya çıkan gelişmeler ile formüle edilmeye başlamıştır (Kaymakçı vd., 2007: 17).

#### 1.2.1.1. Varlık (Mevcudiyet) Teorisi

Irving Kravis (1956) tarafından geliştirilen varlık teorisine göre, uluslararası ticaretin ana kaynağını bir malın ekonomide bulunup bulunmamasıdır. Ülkeler pahalıya ürettikleri ya da hiç üretmedikleri malları dış ticaret yoluyla elde edecektir. Kravis' in kastettiği mallar ülke içindeki arzı esnek olmayan mallardır. Ülkeler arasında üretim farklılıklarının sebepleri ise, doğal kaynakların farklılığı, teknolojik ilerlemeler ile geçici tekel yaratan ürün farklılaştırmasıdır. İhracat ülkede üretimin fazla olduğunu gösterirken; ithalat o ülkede arzın esnek olmadığını gösterir. Dolayısıyla, ülke ihracat sanayileri, diğer sektörler göre daha fazla teknoloji kullanırlar (Karluk, 2003: 111).

#### 1.2.1.2. Teknoloji Açığı Teorisi

1961 yılında İngiliz iktisatçı Posner tarafından geliştirilmiştir. Ona göre, ülkeler, 'yenilikçi' ürünlerde mukayeseli üstünlüğe sahip olabilir. Ancak, Posner'e göre, 'yenilik' maliyet nedeniyle hemen gerçekleştirilemeyebilir; öncesinde bir öğrenme süreci gerekebilir. Bu şekilde ülkeler 'yenilikçi'

ürünlerde uzmanlaşarak mukayeseli üstünlük elde edilebilir. Teknoloji açığı teorisinde ticaret, teknik bilgi veya faktör donanımı ile bağlantılıdır. Sonuçta bol olan teknolojik bilgi, bulunduğu ülkeye mukayeseli üstünlük sağlayacaktır.

Bu teoride, malın icat edilmesiyle başkaları tarafından taklit edilmesi arasındaki gecikme süreci üzerinde durulduğu için, teori “gecikmeli taklit hipotezi” olarak da adlandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 102). Yeni bir ürün üreten ülkeler bu malın ilk ihracatçısı iken gelişmekte olan ülkeler sonraki yıllarda ilgili ürünün üretiminde üstünlüğe sahip olurlar ve bu malların ihracatçısı olurlar. Böylece ilk ürünün ihracatçısı artık ithalatçısı durumuna gelir. Örneğin geçmişte dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı olan İngiltere, bugün tekstil ithalatçısı konumuna gelmiştir (Dura, 2009). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek olduğu ülkeler; bu harcamalara bağlı olarak yeni teknikleri üretimlerine yansıtarak ihracatçı ekonomi konumuna gelerek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olurlar. Nitekim bu alanda yapılan çalışmalar, bir ülkenin net ihracat miktarı ile o ülkedeki ar-ge yatırımları arasında yüksek bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur (Karluk, 1996).

#### *1.2.1.3. Nitelikli İş Gücü Teorisi*

Keesing ve Kravis’e (1965-1967) göre sanayisi gelişmiş ülkelerin birbirleriyle yaptıkları dış ticaretin önemli bir kısmını oluşturan sanayi malları üzerinden yapılan ticaret nitelikli iş gücü teorisi ile açıklanmaktadır. Bu teoriye göre mesleki veya niteliği yüksek iş gücüne sahip ülkeler, üretimlerinde çoğunlukla bu faktöre bağlı mallarda uzmanlaşırlar (Kaymakçı vd., 2007: 17).

1947 yılında Leontief, ABD’nin ihracat ve ithalatını girdi çıktı çözümlenme tekniği ile araştırmıştır. Sonuçta ABD emek yoğun malları ihraç ederken, sermaye yoğun malları ise ithal etmektedir. Literatürde “Leontief Çelişkisi” olarak bilinen bu çelişkinin de belirtmiş olduğu gibi emeğin kalitesi dünyanın her yerinde aynı değildir. Bunu sebebi ise emeğe yapılan yatırımdır. ABD deki işgücü, kendisine yapılan yoğun eğitim ve yetiştirme harcamaları ile nitelik kazanmakta ve diğer ülkelerin işgücüne göre daha verimli olmaktadır (İşgüden ve Akyüz, 1990: 49-50).

#### *1.2.1.4. Ürün Dönemleri Teorisi*

1966 yılında Vernon tarafından geliştirilen ürün dönemleri (devreleri) teoremi, mamul mallarının geçirdiği evrim ve teknoloji ile ilgili düşünceleri bir araya getiren derin bir analizdir. Teorinin en güçlü yanlarından birisi, nitelikli iş gücü ve sermaye kıtlığı yaşayan ülkelere yapılan yüksek

teknolojiye dayalı ürün ihracatını açıklayabilmesidir (Gerber, 2017: 76). Teknoloji ile dış ticaret arasında bir ilişkinin var olup olmadığı çoğu zaman araştırmalara konu olmuştur. Teknolojideki gelişmenin önemini en çok vurgulayan iktisatçı Schumpeter olmuştur. Ona göre icadın iktisadi hayata uygulanması yeniliktir. Bu yenilikler ekonomilere geçici olarak tekel kurma olanağı verir.

Ürün dönemleri teoremine göre, bir malın hayat seyrinde üç dönem vardır. İlk dönem malın üretim dönemidir. Bu aşamada malın maliyetinin çoğunu araştırma geliştirme harcamaları kapsar. Amaç başlangıçta iç piyasa talebini karşılamaktır. İkinci ürün dönemi, uygunluk aşamasıdır. Malın teknik özellikleri belirlenir. Üretim hızlandırılır. Sermaye ve pazarlama giderlerine ayrılan pay önem kazanır. Üretim süreci ve malın nitelikleri bilindikten sonra üçüncü ve son ürün dönemi olan standart ürün dönemine geçilir. Artık malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü belirleyecek olan, ülkelerin faktör donanımlarıdır (Acar, 2012: 153-155).

#### *1.2.1.5. Tercihlerde Benzerlik Teoremi*

Heckscher-Ohlin kuramı malların standart olmasını varsayarken, Linder'in (1961) geliştirdiği tercihlerde benzerlik teoremi, homojen olmayan sanayi mallarını ticarete konu alır (Seyidoğlu, 2013: 106). Linder bu teoremde, uluslararası ticareti benzer gelir düzeylerine (talep yapılarına) bağlı olarak şekillendirmiştir (İşgüden ve Akyüz, 1990: 51). Sanayi ürünlerinin ticareti, özellikle tercihleri ve gelir seviyeleri birbirlerine benzer olan ülkeler arasında gerçekleşecektir.

Tercihlerde benzerlik teoreminin en önemli noktası, ülkeler arasındaki gelir düzeylerinin ticaret hacimleri üzerindeki etkisidir. Gelir düzeyi birbirine benzer ülkeler arasında gerçekleşen ticaret, gelir düzeyi farklı olan ülkeler arasında yapılan ticaret hacmine göre daha fazladır (Aydın, 2013: 41).

#### *1.2.1.6. Ölçek Ekonomileri Teoremi*

Faktör Donatımı Teorisi'ne göre varsayılan iki benzer ülke ve üretilen iki mal ölçeğe göre sabit getiri koşulları altında üretilmektedir. Ancak bu teori, benzer iki ülkenin yaptığı ticaretin ölçeğe göre artan getirilere dayanması durumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ölçek ekonomi kavramı, bir sanayi veya firmadaki üretim ölçeğinin büyütülmesi durumunda maliyetlerde meydana gelen artışın üretimde yaşanan artıştan daha az olmasını ifade etmektedir. Ölçek Ekonomileri Teoremi'ne göre, büyük bir iç pazara sahip ülkeler, ölçek ekonomilerden yararlanarak üretimde artan getiriden (azalan maliyetler) faydalanırlar. Ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları

ihraç etmek ister. Ölçek büyüdükçe maliyetler düşer, bu şekilde azalan maliyetler durumu gerçekleştirir. Ülkeler düşük maliyetle üretmiş oldukları üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olurlar (Karluk, 1996: 92-93).

Özetle, Klasik iktisatçı Smith'ten, Heckscher ve Ohlin'e kadar ülkeler arasındaki dış ticareti açıklamaya yönelik birçok fikir bulunmaktadır. Özellikle Heckscher-Ohlin faktör donanımı teorisinin Leontief tarafından test edilmesi ile ulaşılan sonucun çelişkili olması, dış ticareti açıklamaya yönelik yeni yaklaşımları ortaya atmıştır (Karluk, 1996: 88).

### 1.2.2. Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi

Ülkeler arasında gerçekleşen mal ve hizmet akımlarında ödeme aracı olarak kullanılan dövizin reel değeri, ihracat, ithalat ve dış denge üzerinde belirleyicidir. Reel döviz kurunun azalması durumu, yabancı mal ve hizmetlerin yerli mal ve hizmetlere göre ucuzlamasını sağlayarak ithalat hacmini yükseltirken, reel döviz kurunun artması ise yerli mal ve hizmetler üzerinde tam tersi bir etki oluşturarak ihracatın yükselmesine fırsat verir. Genel bir ifade ile reel döviz kuru ve ithalat oranları arasında negatif yönlü, reel döviz kuru ve ihracat oranları arasında ise pozitif yönlü bir ilişki vardır (Tapşın ve Karabulut, 2015).

Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin dış ticaret dengesini ne yönde ve ne miktarda etkileyeceği gibi sorular üzerine ilk teorik yaklaşım kritik elastikiyetler şartı yaklaşımıdır. Bu konuya ilk değinen kişi, Marshall (1897)'dir. İhracat arz ve talep esneklikleri ile ithalat arz ve talep esneklikleri arasında kurulan ilişki, döviz kuru ve dış ticaret arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Dış ticaret ile ilgisi olan malların arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, bir ülkenin başka bir ülkeye bulunduğu ithalat talebi ile kendine yapılan ithalat talebinin reel döviz kuru esnekliklerinin toplamı birden büyükse, ulusal para reel olarak değer kaybetmiştir. Bu durum dış ticaret dengesini olumlu etkileyecektir. Toplamın birden küçük olma durumunda negatif etkilerken; bire eşit olma durumunda ise etkilemeyecektir. Marshall, 1923 yılında yaptığı çalışmaya göre istikrar için kritik elastikiyetlerin birden büyük olması gerekmektedir. Bickerdicke (1920) ve Robinson (1937) gibi ekonomistlere ilaveten Lerner (1944) de kritik elastikiyetleri ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur (Yücel, 2006).

### 1.3. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik analizlerin vazgeçilmez kavramlarından biri olan büyüme kavramı, ülke refahının en önemli göstergesidir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin mal ve hizmet üretim kapasitelerindeki genişlemedir (Parasız,

2008: 10). Dünya genelinde ekonomik büyüme oranları sürekli değişim içindedir. Sanayileşmiş ülkelerdeki ortalama büyüme oranları, yirminci yüzyılda on dokuzuncu yüzyıla göre daha yüksekti; on dokuzuncu yüzyılda da on sekizinci yüzyıla göre daha yüksekti (Romer, 2012: 6). Snider'a göre ekonomi büyüdükçe kişi başına düşen gelirin arttığı anlaşılır. Bu artışın büyüme olarak nitelendirilebilmesi için sürekli (10 yıldan fazla) olması gerekir (Ünsal, 2007: 11).

Ekonomik büyüme reel gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYH) artış olarak ölçülmektedir. Bir ülkenin büyüme verilerine bakarak ekonomisinin yapısını, ilerlemesini ve halkın refah düzeyini anlamak mümkündür. Ekonomik büyüme ile ilgilenen ilk iktisatçı, iş bölümünün büyüme üzerine etkilerini (1776) vurgulayan A. Smith'dir. Daha sonra Malthus (1798), Ricardo (1817), Feldman (1928) ve Schumpeter (1934) tarafından geliştirilen öncü çalışmaları, Harrod (1939) ve Domar'ın (1946) çalışmaları izlemiştir. 1980'lere kadar hakim olan önemli bir diğer çalışma ise Solow modelidir. Ancak Solow modeli, teknolojik gelişme ile büyümenin nasıl ortaya çıktığını açıklamada yetersiz kaldığı için Romer, Lucas ve Rebelo (1986-1991) adlı iktisatçıların öncülüğünde yeni içsel büyüme teorileri geliştirilmiştir. (Ünsal, 2007).

Dış ticareti büyümenin kaynaklarından biri olarak kabul eden günümüz büyüme modellerinin yanı sıra dış ticareti, ekonomik büyümenin esas kaynağı olarak kabul edenler "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini" savunmaktadırlar.

#### 1.4. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Rostow büyüme teorisinin başlangıcını Smith ve Hume'a kadar götürmektedir. Ekonomik büyümede ilk devrimi Smith yapmıştır (Parasız, 2008: 77).

İlk olarak **Geleneksel Büyüme Teorilerine** baktığımızda, Merkantalist düşünce sisteminde, devletlerin ekonomik zenginliği sahip olduğu kıymetli madenlere bağlı olduğundan, dış ticaretin temeli bu madenlerin stokunu arttırmaya dayanır. Ekonomik büyüme ithalatı mümkün olduğunca kısarak, ihracatı ise artırarak sağlanacaktır.

**Fizyokratlara** göre ise büyümenin kaynağı tarımdır. Merkantalist düşüncenin aksini savunarak, kıymetli madenlerin ticari faaliyetlerinin büyümeye yol açmayacağını, sadece tarımsal faaliyetlerin net üretimi dolayısıyla dış ticareti artırabileceğini savunurlar (Şen, 2007: 15-16).

İlk sistemli büyüme teorisi olan **Klasik Büyüme Teorileri**'ni, Smith'in iş bölümü teorisi, Malthus'un nüfus unsuru ve Ricardo'nun azalan verimler

yasası ile bölüşüme dayalı çalışmaları oluşturur (Ünsal, 2007: 39). Klasik Büyüme Teorisine göre ekonomi sürekli tam istihdamda olup ücretler doğal piyasa koşullarında dengededir. Ücretler kısa dönemde emek arzı ve emek talebi tarafından belirlenirken, uzun dönemde asgari ücret seviyesinde sabit kalma eğilimindedir (Acar, 1990: 24).

**Post Keynesyen Büyüme Modelleri (Harrod-Domar Modeli);** Keynesyen analizi ekonomik büyüme ile ilgili öğelerle bir araya getirmiştir.. Bu model ekonomik büyümenin sermaye stokundaki artışlara (net yatırımlara) bağlı olduğunu savunur. Net yatırım bir yandan üretime yönelik bir talep oluştururken, diğer taraftan çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini genişletmektedir. Örneğin yeni bir fabrika inşası çimento, demir, iş makineleri vb. talebini artırırken; fabrika bitip üretime başladığında ekonominin üretim kapasitesi de artmış olacaktır. Eğer net yatırım tutarı net tasarrufa eşitse, aynı dönemde gelir ve çıktı seviyelerinde denge durumu yaşanırsa sonuçta planlanan yatırımlar ile planlanan tasarruflar birbirine eşit olmalıdır. Keynesyen analiz bunu gerektirir (Parasız, 2008: 89).

Ekonomik büyümenin birinci devrimi Adam Smith, ikinci devrimi ise **Neo-Klasik Büyüme Modelleri** ile gerçekleştirmiştir. Bu model, 1956 senesinde ABD’li Solow ve Avustralyalı Swan tarafından Harrod-Domar Modeli’ne tepki olarak doğmuştur. Neoklasik Büyüme Modelleri başta Harrod-Domer modelinin eksik yanları üzerine araştırma yaparken sonraları iki önemli sorunun yanıtını aramak üzere oluşturulmuştur: “Neden bazı ülkeler zengin, bazıları yoksuldur?” Ve “Ekonomiler nasıl kalıcı büyümeyi sağlar?” Yüksek tasarruf/yatırım oranına sahip ülkeler ceteris paribus daha zengin olma eğilimindedirler. Çünkü işçi başına daha fazla sermaye birikimi yaparlar ve bu sebeple bu ülkelerde işçi başına çıktı düzeyi daha fazladır. Ayrıca Solow Modeli’ne göre yüksek nüfus artışına sahip ülkeler, yoksullaşma eğilimindedir. Ancak yatırım yapma oranları fazla olup ve daha az nüfus artış hızına sahip olan ülkelerin daha zengin olduğu vurgulanır. Ekonomik büyümenin kalıcı olması için ise en önemli faktör teknolojik ilerlemedir. Ekonomik büyüme, sahip olunan teknik beceri ve teknoloji seviyesi ile artmaktadır. Böylece verimlilik artacak ve ülkenin ihracatını kolaylaştıran bir karşılaştırmalı üstünlük oluşacaktır (Jones, 2001: 18-41).

1960’lı yıllarda gündemde olan Neo-Klasik büyüme modeli, ekonomik büyümeyi Harrod-Domar’ın bıçak sırtı dengesizliğinden ve ekonomiye devletin müdahale etmesi gerektiği düşüncesinden uzaklaştırmıştır. Üretimdeki artış, emek ve sermayedeki artışlara ek olarak teknolojik gelişmeler ile açıklanmış ve böylece bu model büyüme sürecinin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. 1980’lere gelindiğinde yaşanan yeni gelişmelere



bağlı olarak ekonomik büyüme konusunda yeni arayışlara girilmiştir. Klasik üretim faktörlerinin dışında kalan ve bu zamana kadar modellere dahil edilmeyen faktörlerin modellere eklenmesi söz konusu olmuştur. Bu sebeple ekonomik büyümeyi, Solow'un varsaydığı gibi, sistemin dışında belirlenen faktörlerle açıklayan modelin yerini, bilgi, beşeri sermaye, teknolojik gelişme, ar-ge, devletin rolü, finansal yenilikler gibi ekonomik büyümeyi etkileyen bütün faktörlerin dikkate alındığı yeni bir yaklaşım almıştır. **İçsel Büyüme Modelleri** (Yeni Büyüme Teorileri) olarak bilinen bu yaklaşımın öncüleri; Romer, Lucas ve Barro'dur. Romer (1986) ve Lucas (1988)'in çalışmaları ile başlayan bu modele göre ekonomik büyümeyi etkileyen unsurlar dışarıdan değil, sistemin yani ekonominin içinde var olan unsurlardır. Teknolojik gelişme sistemin içinde oluşmakta ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir. Eğitim düzeyi, dış ticaret, gelir ve vergi dağılımı, yönetim şekli, sağlık, doğurganlık oranı, enflasyon, dinsel faktörler vb. unsurlar uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkilidir (Berber, 2006: 169-185).

1960'lı yıllarda Güneydoğu Asya ülkelerinde görülen ekonomik büyümenin nedeni dış ticaret olunca, **İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi** kavramı vurgulanmıştır. Bu hipotezi desteklemek için birçok sebep vardır. İlk olarak; ihracata dayalı büyüme, ülkenin üretime olan talebinde artışa sebep olabilir ve bu da reel gelirin artmasını sağlar. İkinci olarak ihracattaki bir genişleme ihraç ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmayı sağlayabilir. Bu da üretimdeki verimlilik seviyesini yükseltecektir (Verdoorn Yasası). Üçüncü olarak, ihracattaki bir artış dış ticaret kısıtlamalarını hafifleterek, iç talebi karşılamak için girdi ithal edilmesine ve nihayetinde büyümenin artmasına vesile olacaktır (Giles ve Williams, 2000: 3).

### 1.5. DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ekonomik büyümenin döviz kuruna olan etkisini incelemek amacıyla öncelikle büyümenin kaynağının tespit edilmesi gerekmektedir. Bir ekonomide büyümenin kaynağı iç tüketim ve bütçe açıkları ise o ülkenin ithalatında bir yükselme olacak ve dövize olan talep artarak ülke parasının değeri azalacaktır. Çünkü kısa vadede, tüketime bağlı olarak milli gelirden artma yaşanıyorsa; bu artış, marjinal ithalat eğilimine bağlı olarak, ithalatı artıracaktır. İthal mallara talebin artması ise döviz talebini artıracak; böylece, ülke parasının değeri azalacaktır. Ancak büyümenin kaynağı yatırımlar ise yatırımlardaki artışa bağlı olarak üretim maliyetlerinde bir düşüş yaşanıyorsa; yurt içinde üretilen malların fiyatlarının düşmesi, (ithal malların fiyatları sabit iken) ihraç mallarına olan talebi artırabilir, yurt içinde üretilen malların talebindeki artış ise ülke parasına değer kazandırabilir (Kızılkaya ve Ay, 2014).



Döviz kuru, dış ticaret ile ekonominin büyüme arasındaki ilişkiyi belirleyen ana kanallardan biridir. Bu ilişki hem açıklayıcı hem de normatiftir (Diabete, 2016). Neticede, döviz kurları para politikasının bir parçasıdır ve uzun dönemde büyümeyi negatif etkileyebilmektedir ancak döviz kuru ekonomik büyümeyi iki kanalla pozitif etkileyebilmektedir. Biri Dornbusch tarafından belirlenen döviz kurunun uluslararası ticaretle bağlantılı olarak uluslararası işlem maliyetlerini düşürerek büyümeyi etkileyebilmesidir. İkincisi ise döviz kurunun nakit riskini azaltarak faiz oranlarını düşürmesi ve dolayısıyla yatırımı ve büyümeyi artırmasıdır (Miles, 2006).

## Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür Çalışması

Döviz kuru ile dış ticaret, döviz kuru ile ekonomik büyüme ve dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisi, Türkiye ve diğer ülkeler için ayrı ayrı incelenmiştir. Tablo-1’ de Türkiye verileri baz alınarak döviz kurları, dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkilerini ayrı ayrı ya da bir arada inceleyen ekonomik çalışmaları gösterilmektedir. Tablo-2’ de ise diğer ülkeler için döviz kuru- dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkilerini inceleyen çalışmalar gösterilmektedir.

### **2.1. DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR**

Literatürde reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara baktığımızda bazılarında değişkenler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanırken; bazen de anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamaktadır.

İktisat literatüründe döviz kurları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Döviz kurundaki değişimler dış ticaret dengesi üzerinde kesin belirleyici değildir. Çalışmalarda ortak bir sonuca ulaşılamamakla beraber kısa dönem için uygulanan analizlerde genel olarak döviz kurundan dış ticarete doğru bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmektedir. Ayrıca döviz kurlarının dış ticarete olan etkisine kıyasla; ithalat ve ihracatın reel döviz kurlarının üzerine etkisi daha fazladır.

Uygulamalı araştırmalarda da ihracat-ithalat-ekonomik büyüme ilişkilerini ele alan yerli ve yabancı literatürün daha çok ihracat ve ekonomik büyüme

arasındaki ilişkiye değindiği gözlenmektedir. Özellikle İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (İDBH) ni inceleyen çalışmalara sıkça yer verilmiştir.

Ancak sürekli gelişen, ilerleyen teknolojiye ve bilgiye ulaşım kanalı olması bakımından, ithalatın uzun vadede ekonomik büyümeye katkısı daha fazla olmaktadır. Buna da İthalat İtişli Büyüme Hipotezi denilmektedir. Üretimde kullanılan birçok hammadde, ara mal ve yarı mamul ithal edilmektedir. Buradaki aracı rolü ile kimi zaman ekonomik büyümeye yaptığı katkı bakımında ithalat, ihracattan daha etkili olmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalara baktığımızda Türkiye’de ihracatın ithalata dayandığı görülmektedir (Dereli, 2018). Türkiye’nin dış ticareti zamanla ihraç yapmak için ithal eden bir yapıya dönüşmüştür (Kızıldere vd., 2014).

Reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisine baktığımızda, bu ilişkiyi birincil amaç olarak konu alan çalışmaların sayısı çok fazla değildir. İlgili çalışmalarda büyüme göstergesi olarak genellikle; GSMH, GSYH ya da sanayi üretim endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmaların genel sonucu ise, döviz kurunda meydana gelen değişikliklerin ülke ekonomisinin büyümesini olumsuz etkilediği yönündedir.

Tablo-1’de Türkiye örneğinden hareketle kur, dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo- 1: Literatür Özeti: Türkiye Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yazarlar	Değişkenler		Yöntem /Dönem	Örneklem	Bulgular
	Bağımlı	Bağımsız			
Berberoğlu ve Oktay (1987)	Dış Ticaret	Döviz Kuru	Zaman Serisi Analizi (1980-1987)	Türkiye	Türkiye’den, Fransa, Batı Almanya, ABD, Japonya gibi ülkelere gerçekleştirilen ihracat incelenmiş ve sonuçta Türkiye’nin dış ticareti ve döviz kurları arasında güçlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.
Bahmani – Oskooce ve Domac (1995)	Ekonomik Büyüme	İhracat	Zaman Serisi Analizi (1923-1990)	Türkiye	Türkiye’de ihracat ve büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Oskooce ve Domac (1995)	İhracat	İthalat	Zaman Serisi Analizi (1947-1990)	Türkiye	İthalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkiye bakıldığında, ithalatta meydana gelen bir artışın ihracatı da artıracağı görülmüştür. Ayrıca dış ticarete denge sağlamak amacıyla ithalattı daraltıcı tedbirlerin alınması, ihracatı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Zengin (2000)	Reel Döviz Kuru	İthalat ve İhracat Fiyat Endeksi	VAR Analizi (1994-2000)	Türkiye	Değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. VAR modeli analizi sonucunda döviz kurları ithalat fiyat endeksini doğrudan, ihracatı ise ithalat fiyat endeksi üzerinden etkilemektedir. İhracat ve ithalat endeksleri ise döviz kurunu doğrudan etkilemektedir.
Acaravcı ve Öztürk (2002)	Reel İhracat Düzeyi	Sanayi Üretim Endeksi, Nispi Fiyat, Döviz Kuru Belirsizliği	Eşbüyünleşme Analizi (1989-2002)	Türkiye	Döviz kurundaki değişkenliğin ve belirsizliğin artması ihracat talebini negatif yöne etkilemektedir.
Şimşek (2003)	Büyüme	İhracat	Granger Nedensellik Testi (1960-2002)	Türkiye	Bu çalışmada İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Sonuç olarak ihracattaki artış çıktı artışına yol açarak büyümevi desteklemektedir.

Karagöz ve Doğan (2005)	Döviz Kuru	İthalat ve İhracat	Zaman Serisi Analizi (1995-2004)	Türkiye	Uzun dönemde ise reel döviz kurundan dış ticaret değişkenlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur. Devalüasyon etkisinin anlamlı çıkması, kısa dönemde ise nedensellik ilişkisini ortaya çıkarmıştır.
Yamak ve Korkmaz (2005)	Reel Döviz Kuru	Dış Ticaret Dengesi	Granger nedensellik testi, (1995-2004)	Türkiye	Reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi merkezde sermaye malları dış ticareti ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasında sahip tek yönlü nedensellik vardır.
Gül ve Ekinci (2006)	Reel Döviz Kuru	İhracat ve İthalat	Granger Nedensellik Testi (1990-2006)	Türkiye	Reel döviz kurundan ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Akan ve Arslan (2008)	Döviz Kuru	Dış Ticaret	Granger Nedensellik Testi (1980-2006)	Türkiye	Döviz kuru belirsizliği ihracatı önemli derecede azaltırken, ithalat üzerinde önemli bir etkisi görülmemiştir. Ayrıca son iki yıldır uygulanan döviz kuru politikaları kur oynaklıklarını azaltmakta ve ticaret performansını olumlu etkilemektedir.
Taşkın ve Karabalut (2013)	Reel Döviz Kuru	İthalat ve İhracat	Nedensellik Analizi (1980-2011)	Türkiye	İthalattan ihracata doğru ve reel döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Yıldız ve Özdamar (2014)	Reel Döviz Kuru	Dış Ticaret	Eşbitirleşme ve Nedensellik Analizi (2005-2012)	Türkiye	Türkiye’de reel efektif döviz kuru ile imalat sanayi sektörünün ithalat ve ihracat arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak çeşitli sektörlerin ithalat ve ihracatı ile reel efektif döviz kuru arasında nedensellik ve aynı zamanda eştümleşik olduğu belirlenmiştir.

Çiftçi (2014)	Ekonomik Büyüme	Döviz Kuru, Cari Açık	Zaman Serisi Analizi (2001-2012)	Türkiye	GSYİH dan cari açığa doğru bir ilişki yokken cari açık, GSYİH ve reel döviz kurunda görülen değişimlerin nedenidir. 2002 sonrası Türkiye'nin sağladığı nispeten yüksek büyüme oranları yüksek cari açık verilmesi sebebiyle gerçekleşmiştir.
Kızıldere, Kabadayı ve Emsen (2014)	İthalat ve İhracat	Döviz Kuru, Dış GSYİH, Dış Gelir, Politik Haklar	Zaman Serisi Analizi (1980-2010)	Türkiye	Dış ticaret üzerinde döviz kurlarının önemli bir etkisi görülmemiştir. Ayrıca dış ticaret yapısı giderek ihracat yapmak için ithal eden yapıya (re-exporter) dönüştüğü gözlemlenmiştir.
Değer ve Demir (2015)	Reel Döviz Kuru	Dış Ticaret	Granger Nedensellik Testi ve Eşbütünleşme Analizi (1997-2014)	Türkiye	Reel efektif döviz kurundan dış ticaret hacmine doğru bir nedensellik olduğu; ancak dış ticaret hacminden döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.
Değer ve Demir (2015)	Reel Döviz Kuru	Dış Ticaret	Granger Nedensellik Testi ve Eşbütünleşme Analizi (1997-2014)	Türkiye	Reel efektif döviz kurundan dış ticaret hacmine doğru bir nedensellik olduğu; ancak dış ticaret hacminden döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.
Acaravcı ve Kargı (2015)	Ekonomik Büyüme	İhracatta Ürün Çeşitliliği, Kişi Başı Sabit Sermaye Yatırımları, Dış Açıklık Oranı	Granger Nedensellik Analizi (1995-2012)	Türkiye	Elde edilen bulgulara göre, ihracatta ürün çeşitliliği parametresinden, ekonomide dışa açıklık oranı parametresine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Ünlü (2016)	Ekonomik Büyüme	Döviz Kuru Oynaklığı	ARDL Sınır Testi (1998-2014)	Türkiye	Türkiye'de reel döviz kurunda yaşanan oynaklık ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Temel (2016)	Ekonomik Büyüme	İthalat ve İhracat	Nedensellik Analizi (1998-2015)	Türkiye	Türkiye'de GSYH ile ithalat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'de GSYH'nun artmasının temel belirleyicisi olan üretimin, ithal edilen mallarla sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Taş, Ağır ve İğde (2016)	Ekonomik Büyüme	İhracat	Granger Nedensellik Analizi (1998-2015)	Türkiye	İDBH geçerlidir ve ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Doğan ve Kurt (2016)	Döviz Kuru	İthalat	Granger Nedensellik Testi (2003-2015)	Türkiye	Döviz kurundaki bir değişime ile yatırım ve tüketim malı ithalatı arasında nedensellik ilişkisi görülmüştür. Özellikle tüketim malı ithalatındaki değişimler büyük oranda sermaye malı ithalatındaki değişimlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aksu vd. (2017)	Dış Ticaret	Reel Döviz Kuru	NARDL Yöntemi (2003-2015)	Türkiye	Reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde uzun dönemde simetrik, kısa dönemde ise asimetrik bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
İzci ve Yılmaz (2018)	Ekonomik Büyüme	İthalat ve İhracat	Eşbürlenme ve Nedensellik Analizi (1992-2016)	Türkiye	İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca sonuçlar ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir.
Dereli (2018)	Ekonomik Büyüme	Dış Ticaret	Granger Nedensellik Analizi (1969-2016)	Türkiye	İhracattan ithalata doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilirken, ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Granger nedensellik testine göre, ithalattan büyümeye doğru bir ilişki vardır.

## 2.2. DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: DİĞER ÜLKELER ÜZERİNE YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Yabancı literatürde de döviz kuru- dış ticaret- ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Ülke gruplarının incelendiği çalışmaların yanı sıra tek ülke için yapılan uygulamalar da mevcuttur. Aşağıdaki tabloda konu ile ilgili çalışmalar, kullanılan yöntemler ve alınan sonuçlar açısından değerlendirilmiştir. Çalışmalara bakıp genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda; sonuçlar araştırmaya konu olan ülkeler, izlenen yöntem ve elde edilen sonuçlar açısından farklılık göstermektedir.

Literatüre bakıldığında döviz kuru oynaklığı ve dış ticaret arasındaki ilişkinin negatif veya pozitif olabileceği gibi; söz konusu parametreler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da yer almaktadır.

İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde ortak bir sonuç olmamakla birlikte genelde pozitif bir korelasyon ilişkisine rastlanılmaktadır. Ayrıca birçok çalışmada İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin (İDBH), uygulamaya alınan ülke ya da ülke grupları için geçerli olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmaların geneline baktığımızda İDBH'nin geçerli olduğu başka bir deyişle desteklediği görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, dış ticaret yoluyla artan büyüme hızı cari işlemler hesabını olumsuz etkilemektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde üretim büyük oranda ithal edilen girdi mallarına bağlıdır. Bu girdilerin ihracat içerisindeki payı da yüksek olduğu için ekonomik büyüme artıkça cari açık da artmaktadır.

Döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisini incelen çalışmalara baktığımızda, gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizlerde genellikle, döviz kurunda meydana gelen değişiklikler ekonomik büyüme üzerinde etkili olurken; gelişmiş ülkelerde bu etki çok belirgin değildir.



Tablo- 2: Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Diğer Ülkeler Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)	Değişkenler		Yöntem /Dönem	Örneklem	Bulgular
	Bağımlı	Bağımsız			
Arize (1995)	Reel İhracat	Reel Döviz Kuru	Zaman Serisi Analizi	Amerika	Analiz sonucunda döviz kurunda meydana gelen değişikliklerin Amerika ihracatını olumsuz etkilemektedir.
Khalifa (1997)	Ekonomik Büyüme	İhracat	Zaman Serisi Analizi (1973-1993)	Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Umman, Kuveyt	Analiz sonuçlarına göre, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir.
Ekanayake (1999)	Ekonomik Büyüme	İhracat	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi (1960-1997)	Gelişmekte Olan 8 Güney Asya Ülkesi (Hindistan, Endonezya, Koc, Malezya, Pakistan, Filipinler, Sri Lanka ve Tayland)	Malezya'da ihracattan büyüme doğru tek yönlü, diğer yedi Güney Asya ülkesi için ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Kısa dönemde ise Sri Lanka hariç diğer ülkelerde ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Miles (2006)	Ekonomik Büyüme	Döviz Kuru Rejimleri	Panel Veri Analizi (1975-2000)	Afrika	Levy-Yeyati and Sturzenegger (2003)'ün makalesinde vurgulanan 3 model uygulanmıştır.(5yıllık ortalama büyüme rakamları ile panel veri analizi, yıllık veriler kullanılarak uygulanan panel veri analizi ve Barro tarzı büyüme gerilemesi modeli) Sonuç olarak sabit döviz kuru rejimleri büyüme doğru bir nedensellik etkilememektedir.

Shao (2008)	Dış Ticaret	Reel Döviz Kuru, Finans ve Sermaye Hesabı	VAR Analizi (1980-2006)	Japonya	Japonya'nın ABD ile yaptığı ticaret incelenmiştir. Analizde sermaye ve finans hesabı da kullanılmıştır. Bu hesapların uzun dönemde dış ticaret ile aralarında pozitif ilişki vardır. Uzun dönemde reel döviz kuruyla dış ticaret arasında bir ilişki yokken; kısa dönemde pozitif bir ilişki vardır.
Rodrik (2008)	Ekonomik Büyüme	Reel Döviz Kuru	Panel Veri Analizi (1950-2004)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler	Gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kurunun yükselmesi ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken; ekonomik büyüme ile döviz kurları arasındaki ilişki, teknoloji ve enerjide dışa bağımlı olmayan gelişmiş ülkelerde çok belirgin değildir
Ağayev (2011)	Ekonomik Büyüme	İhracat	Panel Eşbütünlüşme ve Panel Nedensellik Analizi (1994-2008)	12 Eski Sovyet Birliği Geçiş Ülkeleri	Araştırma sonuçlarına göre, ihracatta meydana gelen artış ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Başka bir ifade ile bu ülkelerde İDBH geçerli değildir. Ayrıca hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi görülmektedir.
Rahutami (2012)	Döviz Kuru	İthalat ve İhracat	Panel Veri Analizi (2001-2011)	Asya Ekonomisi Topluluğu Üye Ülkeler	Döviz kuru değişkenliği istatistikî olarak ithalat ve ihracat üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Ayrıca reel döviz kuru ithalat üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.
Sandalcılar (2012)	Ekonomik Büyüme	İhracat	Panel Veri Nedensellik Analizi (1970-2010, 1975-2010, 1979-2010)	BRIC Ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin)	Değişkenler arasında eş bütünlüşme ilişkisi vardır. Ayrıca ihracattan ekonomik büyümeye doğru güçlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi vardır. İhracata dayalı büyüme hipotezi BRIC ülkelerinde geçerlidir.

Gül ve Kamacı (2012)	Büyüme	Dış Ticaret	Panel Veri Analizi (1980-2010; 1993-2010)	Gelişmiş (ABD, Almanya, Avustralya, Hollanda vd.) ve Gelişmekte Olan Ülkeler (Letonya, Litvanya, Türkiye vd.)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, büyümeden ithalata ve ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. Ancak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ithalat ve ihracattan büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir.
Yüksel ve Zengin (2016)	Ekonomik Büyüme	İthalat ve İhracat	Granger Nedensellik Analizi (1961-2014)	Gelişmekte Olan 6 Ülke (Arjantin, Brezilya, Çin, Malezya, Meksika, Türkiye)	Arjantin'de ihracattaki artış büyüme oranının daha hızlı artmasına sebep olmuştur. Çin ve Türkiye'de ithalattan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Malezya'da ihracattaki artış ithalatında artmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak ihracat, ithalat ve büyüme oranları arasındaki nedensellik ilişkisi gelişmekte olan 6 ülke için farklıdır.
Sevim ve Doğan (2016)	İhracat	Döviz Kuru Oynaklığı	ARDL Sınır Testi Analizi (2002-2014)	Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, ABD	Teorik bulguların aksine, çalışmaya göre döviz kurundaki oynaklığın kısa ve uzun dönemde ihracat üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.
Barak vd. (2017)	Ekonomik Büyüme	Reel Döviz Kuru	Panel Veri Analizi (2006-2014)	Doğu Avrupa ve Orta Asya da Yer Alan 12 Geçiş Ülkesi	Reel döviz kuru azaldıkça ekonomik büyümenin artmaktadır (istatistikî olarak anlamlı). Ancak reel kurdaki hareketler büyümeyi açıklamada ana değişken değildir.
Yılmaz ve Alprekin (2018)	Ekonomik Büyüme	Reel Döviz Kuru	Panel Veri Analizi (1995-2015)	BRICS Ülkeleri (Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin, Güney Afrika) ve Türkiye	Döviz kurunda meydana gelen sapmalar BRICS ülkelerinde ve Türkiye'de ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Nijita (2013)	Döviz Kuru	Ticaret	Panel Veri Analizi (2000-2009)	95 Ülke	Döviz kurundaki sapmalar ticaret akışını önemli şekilde etkilemektedir. Söz konusu değişkenler arasında pozitif bir ilişki vardır.

Türkiye üzerinden yapılan analizlerin genelinde döviz kuru, ithalat ve ihracat değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Reel kurdaki değişimler, dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı etki yapmamaktadır. Bazı analizlerde döviz kurundaki belirsizliğin reel ihracatı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ekonomik büyüme ile dış ticaret, ithalat veya ihracat ilişkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında genel sonuç, dış ticaretin ekonomik büyümeyle nedensellik ilişkisi içerisinde olduğu yönündedir. Ayrıca genel iktisat teorisinin aksine, Türkiye’de artan ihracat oranları milli gelir üzerinde atışa sebep olmamaktadır. Çünkü son yıllarda Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı hale gelmesi ve üretim mallarının ithal edilmesi doğal olarak ihracatı ithalata bağlı kılmaktadır. Bu sebeple ithalattaki artışlarda dış ticareti ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Diğer ülkeler üzerine yapılan çalışmaların genelinde reel döviz kuru ile dış ticaret değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Ayrıca döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların genel sonucu, döviz kurunda meydana gelen sapmaların ülkenin ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkilediği yönündedir. Son olarak yabancı ülkeler için yapılan analizlerin birçoğunda, ihracat ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin varlığından söz etmek mümkündür.



## Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Rejimleri ve Dış Ticaret Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde uygulanan kur rejim ve politikalarında farklılıklar yaşanmıştır. Uygulanacak döviz kuru rejimlerini Hükümet ile birlikte belirlemek ve uygulamak Merkez Bankasının görevidir (TCMB, Döviz Kuru Politikası). Türkiye’nin kuruluşundan günümüze gelene kadar en çok uygulanan rejim, sabit döviz kuru rejimidir. Bu rejim, TLnin değerinin Merkez Bankası’na belirlenmesi ve o değerinde sabit tutulması yoluyla uygulanmıştır (Karluk, 2007: 549). 2001 ekonomik krizinden sonra, piyasadaki arz ve talep şartlarına göre şekillenen dalgalı döviz kuru rejimine geçilmiştir.

Döviz kuru politikaları, hükümetlerin belirli dönemlerde dış ödemelerde dengeyi sağlamak için döviz kurlarında yaptıkları müdahalelerdir. Türk ekonomisinde döviz kurunun önemi iki taraflıdır. Türk ithalatının %85-90’ını hammadde ve yatırım malları oluşturmaktadır. Döviz kuru artınca ithalat TL olarak pahalılaşmaktadır. Bu sebeple üreticiler artan maliyetlerini ürünlerine yansıtılabilmektedir (Parasız, 2004: 300).

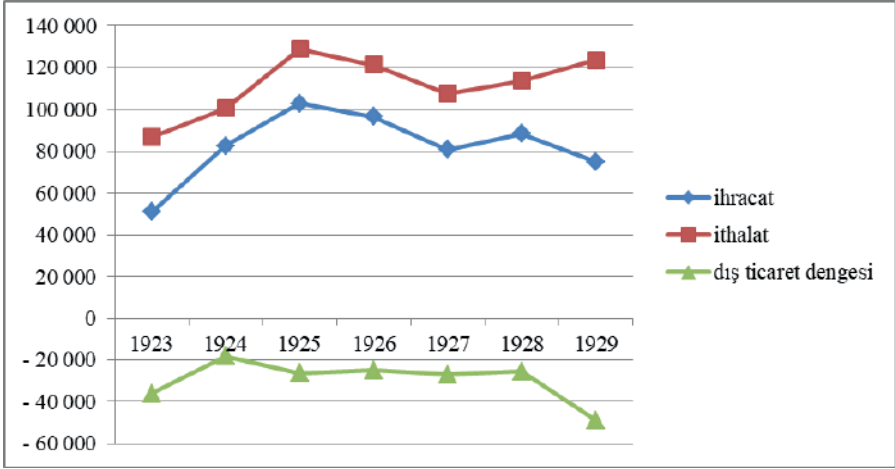
Dış ticaret politikaları ise, bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin toplum yararına olması adına düzenlenen her türlü önlemdir. Örneğin, ihracatı teşvik etmek için sağlanan sübvansiyonlar veya ithalatı düşürmek için uygulanan vergi ve kısıtlamalar birer politika uygulamasıdır (Dündar, 2010: 47). Dış ticaret haddinde meydana gelen azalmalar ülkelerin rekabet gücünün de azalmasına neden olmaktadır. Döviz kuru, dış ticaret dengesini etkileyen önemli unsurlardan biridir. Ülkelerin ithal ve ihrac ettiği malların döviz kuru karşısındaki değişimlerinin nasıl olacağı, dış ticaret politikalarını şekillendirmektedir (Doğan ve Kurt, 2016: 328).

Türkiye’de 1923’ ten 2018’ e kadar uygulanan döviz kuru sistemleri ve dış ticaret politikaları; 1923-1980 dönemi, 1980-2002 dönemi ve 2002-2018 dönemi olarak üç başlık altında ele alınmaktadır.

### 3.1. 1923-1980 DÖNEMİ

1923 ile 1980 yılları arasında döviz kuru rejimlerindeki ve dış ticaret politikalarındaki gelişmelere baktığımızda, üç önemli gelişmenin yaşandığını görmekteyiz. Bu gelişmelere dönemler itibariyle bakarsak: Birincisi, Türk Lirasının konvertible olduğu yıllar (1923-1929 dönemi), ikincisi Türk Lirasının değerlendirildiği yıllar (1930-1945) ve üçüncüsü, TL’nin değerinde ortaya çıkan ve genellikle değer kaybı şeklinde olan değişikliklere müdahale etmek için yapılan devalüasyonların yaşandığı dönemdir (1946-1980).

1923 ile 1929 dönemine bakıldığında; geçmişteki altın standardı uygulamasının sonucu olarak sabit döviz kuru rejimi uluslararası para sisteminin temelini oluşturmaktadır. O dönemde TL, dünyanın en güçlü parası olarak tanımlanan Sterlin’e bağlı olarak dalgalanmaya bırakılmış ve her türlü kambiyo serbestliği sağlanmıştır. Fakat 1929 senesinde gerçekleşen New York Borsası’ndaki çöküşle büyük ekonomik buhran yaşanırken; TL, Sterlin karşısında hızla değer kaybetmeye başlamış ve Türkiye’nin içinde bulunduğu olumsuz koşullarda (ithalat talebindeki artış) eklenince ciddi bir kambiyo krizi meydana gelmiştir. Hükümet döviz kurularında istikrar sağlamak için resmi döviz alımlarını durdurmuş ve moratoryum ilan ederek dış borçlarını ertelemiştir. O yılda ithal ve ihraç mallarının fiyatı düştüğü için Türkiye’nin dış ticaret hacminde daralma yaşanmıştır. Buhranın etkisiyle, Türkiye’de liberal ekonomi görüşü terk edilmeye başlanmıştır (Arat, 2003: 36; Dündar, 2010: 48-49; Kazgan, 1999: 79; Parasız, 2003: 34). Söz konusu dönemde dış ticaret açısından yapılan önemli gelişmelerden birisi, henüz Cumhuriyet dahi ilan edilmemeden İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’dir. Amaç yeni kurulan devletin iktisadi politika ilkelerini belirlemek adına kararlar almaktır. Bu kararlar bir yandan ülke içindeki yerli üretimi desteklerken bir yandan da batılı ülkelerden uzaklaşmamak adına, yabancı sermaye girişine engel olmayacak niteliktedir. İthal ikameci ve korumacı bir politika benimsenmeye çalışılmıştır. Ayrıca hükümet 1929 buhranına önlem almak için kota uygulayarak ithalatta sınırlamalar getirmiş ve neticede 1929 yılında Türkiye ilk kez dış ticaret fazlası vermiş ve bu durum (1938 yılı hariç) 1947 yılına kadar devam etmiştir (Ardıç ve Yılmaz, 2006).

**Grafik- 1: Türkiye'nin Dış Ticareti 1923-1929 Yılları (Bin \$)**

**Kaynak:** Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

Grafik 1’de 1923-1929 yılları arasında ithalat değerleri 80 ve 120 bin dolar seviyelerinde iken, ihracat değerleri ithalata göre daha düşük seviyelerdedir. İhracat ve ithalat değerleri yaklaşık aynı oranda artış gösterdiği için dış ticaret dengesinde çok farklı bir gelişme görünmemektedir. 1929 yılında patlak veren ekonomik buhran nedeniyle dış ticaret dengesi 1929 yılında en düşük değeri görmüştür.

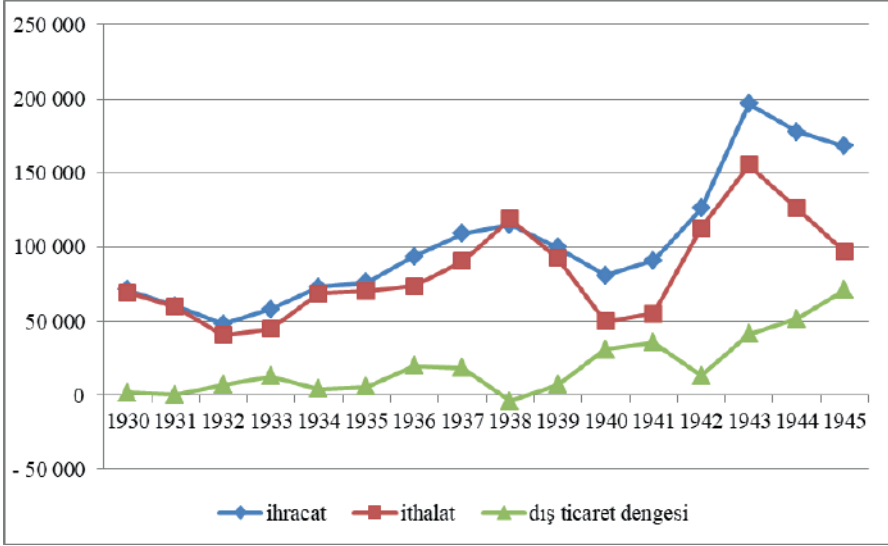
1930 ile 1945 döneminde hükümet TL'nin diğer paralar karşısında değerini belirlemek amacıyla 20.02.1930 tarihinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Böylece TL serbest kambiyo rejiminden ayrılmış ve kısa vadeli borçlar TL ile ödemeye başlanmıştır. Aynı yıl Merkez Bankası kurulmuştur. 1930 yılından itibaren müdahaleci ve korumacı politikalara ağırlık verilmeye başlanmış; ülke dışına yapılan döviz transferleri izne bağlanmıştır (Kazgan, 1999: 79; Karluk, 2007: 552).

O yıllarda dış ticaret politikasının temel amacı dış ticaret açıklarından kaçınmaktı. Bu sebeple dış ticaret büyük oranda ikili anlaşmalarla (kliring) yürütüldü. Anlaşma yapılan ülke ile gerçekleştirilen ithalat karşılığında ihracat yapılmaktaydı (Parasız, 2003). 1929’da başlayıp 1930’larda devam eden dünya ekonomik buhranı, onu izleyen siyasi krizler ve 1939’da başlayan İkinci Dünya Savaşı, dış ticaretimizin ve özellikle ihracatımızın sınırlı tutulmasına sebep olmuştur (Kılıçbay, 1992: 101). Savaş dönemi boyunca gerek değer gerekse miktar olarak dış ticaret hacminde azalmalar yaşanmıştır. Ancak 1931’de ithalatın kota sistemine bağlanması ve izlenen diğer korumacı



politikalar sayesinde Türkiye ekonomisi uzun yıllar dış ticaret fazlası elde etmiştir. 1933 yılında yürürlüğe konulan Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile serbest faiz uygulaması kaldırılmış, azami faiz oranının belirlendiği kontrollü sisteme geçilmiştir (Arat, 2003: 37).

*Grafik- 2: Türkiye'nin Dış Ticareti 1930-1945 Yılları (Bin \$)*



*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

Grafik 2'de, 1932 yılından itibaren ithalat değerlerinde bir artış gözlenmesine rağmen dış ticaret dengesi uygulanan politikalardan dolayı fazla vermiştir. Yalnızca 1938 yılında ithalat değeri ihracatı yakalayarak dış ticaret dengesi açık vermiştir.

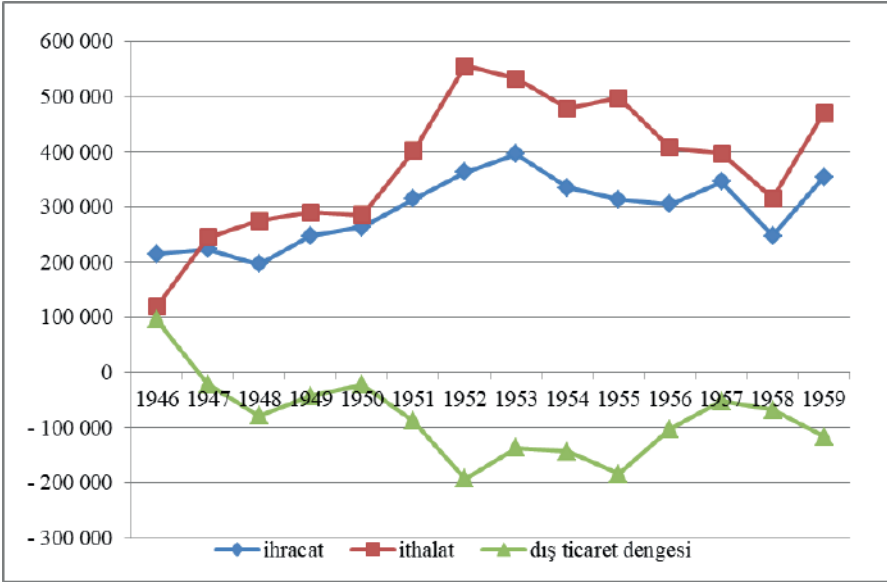
1938 yılından sonra ithalat değerinde hızlı bir düşüş yaşanırken ve ihracat değerinin ithalata göre daha yavaş düşüş gösterdiği için dış ticaret dengesinde açıklar yaşanmamıştır. Bu artışın sebebi ithalattaki kısıtlamalardır.

1946 ile 1980 dönemi; Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmasa da, savaşın olumsuz etkilerini çok yaşamıştır. İthalat kısıtlamaları, ihracatta uygulanan primler gibi sebeplerle Türkiye Cumhuriyeti ilk devalüasyonunu 7 Eylül 1946 tarihinde gerçekleştirmiştir. Merkez Bankası'nın kuruluşundan on dört ay sonra belirlendiği resmi kur 1 Sterlin = 10.30 TL ve 1 TL = 12.06 Frank idi. Alınan devalüasyon kararı ile TL'nin yabancı paralar karşısında değeri düşürüldü. 1 Dolar 130 kuruşken 282 kuruşa indirildi (Parasız, 2003: 91).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrası, dünyanın batı ve doğu bloğu (ABD ve SSCB) olarak ikiye ayrıldığı dönemdir. Savaş sırasında tarafsızlığını koruyan Türkiye savaş sonrası Batı bloğunun içinde yer almak istemiştir. Savaş sonrası uluslararası ekonomik düzeni sağlamak için Batı bloğu ülkeleri Bretton Woods Konferansını (1944) toplamışlardır. Bu konferansın sonucunda IMF (Uluslararası Para Fonu), Dünya Bankası, 1948 yılında OECD (Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) ve 1949 yılında NATO (Kuzey Atlantik Paketi) kurulmuştur (Ardıç ve Yılmaz, 2006: 209-212). Türkiye kurulan bütün örgütlere üye olup ayarlanabilir sabit döviz kuru politikasını uygulamaya başlamış ayrıca ekonomi politikasında nispi özgürlüğe ve de mali desteklere kavuşmuştur (Marshall Yardımı ve Truman Doktrini) (Kazgan, 1999: 93).

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, 1946'dan beri derece derece libere edilen dış ticareti tamamen liberal hale getirmiştir (Kafaoğlu, 2004: 43). Sabit kur rejimi ile ilerleyen dış ticarete liberasyonun (serbestleşme) doğal sonucu olarak ithalat hızla artmıştır. Ancak ihracattaki artış az olduğundan dış ticaret açığı aynı yılın ihracat gelirinin % 50'sini geçmiştir. Giderek artan dış ticaret açığından dolayı 1953 senesinde liberasyon fiilen durdurulmuş, ithal ikameci politikaya geri dönülmüştür. Kambiyo denetiminin artırılması dış ticarete dengeyi sağlayamadığı gibi, sabit döviz kuru ile karaborsa döviz kurları arasındaki farkı artmıştır. Bu ise dışarıya sermaye kaçışını hızlandırmış, enflasyon oranını ve kaçakçılığı artırmıştır. Sabit döviz kuru politikası, zamanla serbest döviz piyasasının kurulmasına yol açacaktır. Hükümet, iç ve dış dengeleri tekrardan sağlamak için 4 Ağustos 1958'de IMF'nin teklifi ile ikinci devalüasyonu uygulamıştır. 1 ABD Doları 2.80 TL'den 9.00 TL'ye çıkarılmıştır (Arat, 2003; Karluk, 2007: 554-555). Ara ve yatırım mallarına öncelik verilerek ithalat serbestleştirilmiş ve katlı kur rejimine geçilmiştir. 1958 kararları kesin çözüm olmamakla beraber Türk parasının yabancı piyasalarda sürekli değer kaybetmesi ülke ekonomisine olan güveni azaltmaktadır. Ayrıca dış açıkların artması ülke ekonomisini dışa bağlı hale getirmiştir (Ardıç ve Yılmaz, 2006: 213-215).

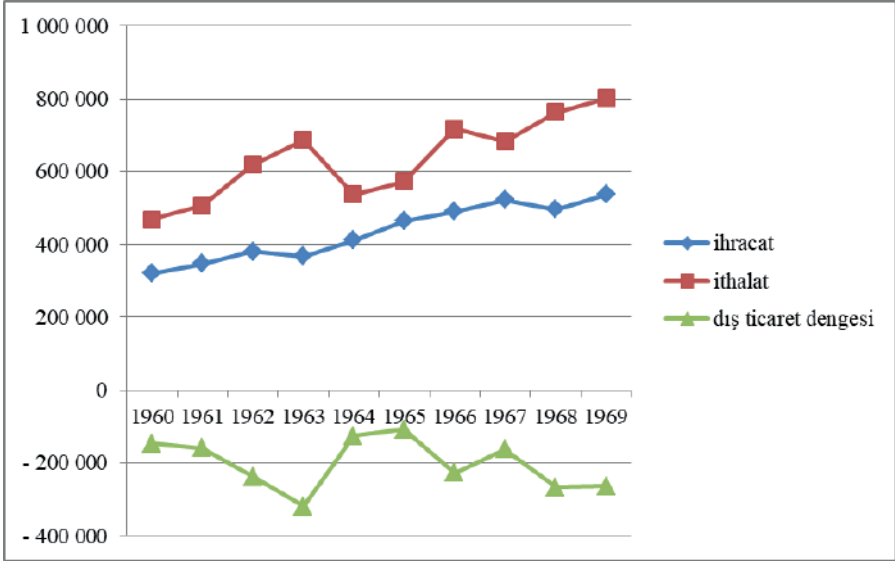
Grafik- 3: Türkiye'nin Dış Ticareti 1946-1959 Yılları (Bin \$)



*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

1946 yılında dış ticaret dengesinde meydana gelen fazlalık 100 bin dolar seviyelerine ulaşmıştır. Cumhuriyet tarihinden beri en yüksek seviye ye ulaşmıştır. 1946 yılında yapılan devalüasyonun ihracat üzerinde fazla bir etkisi yokken; o yıllarda ithalat kısıtlamalarının kaldırılmasından dolayı, ithalat değerlerinde üç yıl içinde üç kate yakın bir artış meydana gelmiştir. 1950 yılında da ithalattaki artış devam etmiştir. 1953 yılında ithalatın serbestleştirilmesinden vazgeçildiği için bu tarihten sonra ithalatta azalmalar olmuştur. Dış ticaret açığı giderek arttığı için 1958 senesinde ikinci devalüasyon uygulanarak ithalat serbestliği yaşandığı için ihracat ve ithalatta artış görülmektedir.

27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra Türkiye ekonomisinde planlı bir ekonomi dönemi başlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve 1963 ile 1983 yılları arasında 4 adet beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. Bu planlara dış ticaret açısından bakıldığında, ithal ikameci sanayileşme yöntemi ile uzun dönemde koruyucu dış ticaret politikalarının uygulanmasına önem verildiği görülmektedir. Kalkınma planlarının amacı sanayileşmeye öncelik vererek ekonominin büyümesini sağlamaktır.

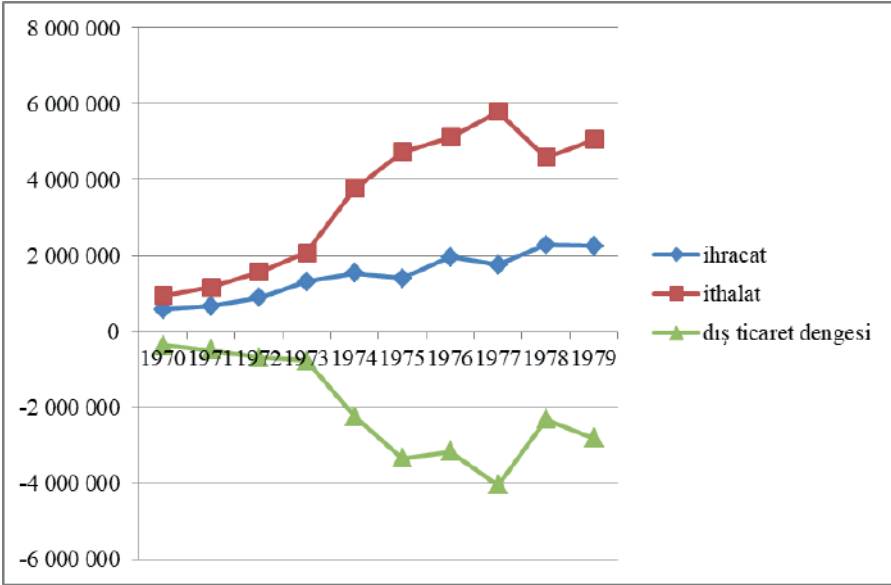
**Grafik- 4: Türkiye'nin Dış Ticareti 1960-1969 Yılları (Bin \$)**

*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

Grafikte de görüldüğü gibi, planlı kalkınma döneminde ithalatta az miktarda artışlar yaşanmıştır. Aşırı ithal ikameci uygulamaları, ihracat ürünlerine olan talebin gerilemesi ve kurdaki değerlenmeler sebebiyle 1960-1969 yılları arasında ihracatta önemli bir gelişme yaşanmamıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde aşırı ithal ikameci politikanın uygulanması, yerli üretim iç talebi karşıladığında ithalatın yasaklanması gibi yanlış uygulamalar sonucu dış ticaret açıkları genişlemiş ve 10 Ağustos 1970'de üçüncü devalüasyon gerçekleşmiştir. 1 ABD Doları 9 TL'den 15 TL'ye çıkarılmıştır. Bu devalüasyonu içeren ekonomi paketi olumlu sonuçlar göstermiş; ihracat artışı hızlanmış ve yurt dışında çalışan işçilerin gönderdikleri döviz girişinde de artış yaşanınca ilk dört yılda grafik 5'te de görüldüğü gibi dış ticaret açıklarında daralma meydana gelmiştir. Ancak 1975'ten sonra ithalatın artması, döviz girişlerinin azalması ve petrol fiyatlarının yükselmesi gibi dış ilişkilerden kaynaklı sebepler nedeniyle Türkiye ekonomisini oldukça zorlamıştır. 1977 yılında dış ticaret açığı rekor seviyeye ulaşarak 3.4 milyar dolar olmuştur (Şahin, 2006: 168-175).

Grafik- 5: Türkiye'nin Dış Ticareti 1970-1979 Yılları (Bin \$)



*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

İthalatta meydana gelen bu artışa sebep olan etken 1973 yılında meydana gelen petrol krizidir. Petrole bağımlı bir ülke olarak Türkiye bu krizden büyük ölçüde etkilenmiştir. Hükümet bu duruma önlem olarak 1978-1979 yıllarında iki ayrı istikrar programı uygulamıştır. Ancak bu istikrar politikaları grafik 5'te de görüldüğü gibi dış ticaret dengesi üzerinde pek etkili olmamıştır.

1973 yılından sonra enflasyon oranları ve çapraz kur farklarını gösteren küçük oranlı birçok mini devalüasyon uygulanmıştır. Başka bir ifadeyle TL'nin değeri, küçük oranlarda devamlı düşürülmüştür.

1980 yılına kadar Türkiye'de yapılan kur ayarlamaları, öncelikli olarak ticaret ortaklarımız ile aramızdaki enflasyon oranlarını yansıtmaları gerekirken; çapraz kurlarda oluşan değişimleri gidermeyi hedeflediği için gerçekçi olmamıştır. Döviz kurlarının enflasyonist bir ortamda sabit tutulması durumunda, döviz rezervleri hızlı bir şekilde eriyecek ve serbest kur ile resmi kur arasındaki fark açılacaktır. 1973 senesine kadar sıkı bir döviz kontrol rejimi uygulayan Türkiye, bu tarihten sonra serbest kur rejimine geçmiş ve esneklik kazandırılmış döviz kuru sistemini uygulamıştır (Karluk, 2007: 556).

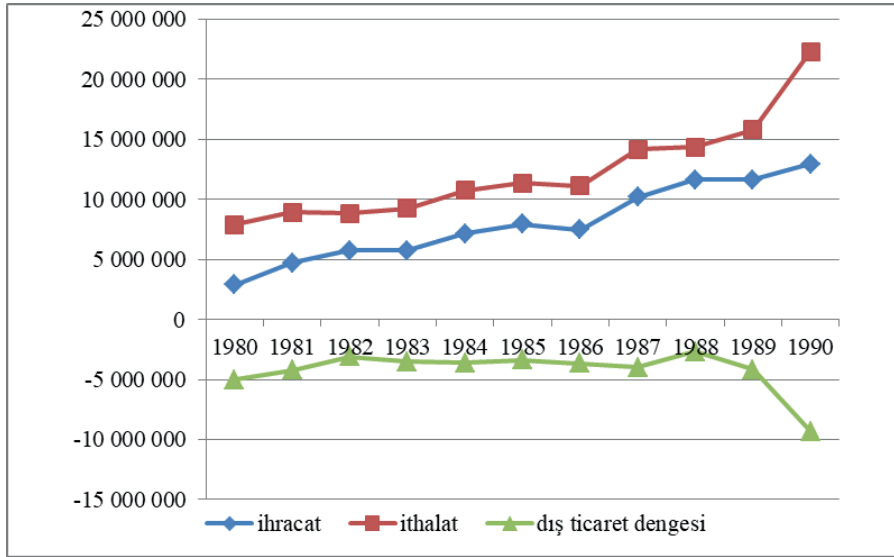
1 Ocak 1974 ile 12 Haziran 1979 tarihleri arasında Türk Lirasının değer kaybını özetlersek; dolar karşısında % 236, sterlin karşısında % 200, mark karşısında % 369, İsveç fransı karşısında ise % 522 oranında değer kaybetmiştir (Dündar, 2010: 54-55).

### 3.2. 1980-2002 DÖNEMİ

1977 yılından sonra belirgin bir şekilde artan ekonomik bunalım Türkiye'nin yeni bir döviz rejimi ve dış ticaret politikasına ihtiyacı olduğunu göstermekteydi. 1980 sonrası dönemde en belirgin değişim döviz kuru politikalarında yaşanarak, kambiyo kontrolü altında bulunan sabit kur sistemi esnek hale getirilerek daha gerçekçi kur rejim ve politikaları uygulanmıştır. 1981 tarihine kadar döviz kurlarına küçük oranlı devalüasyonlar uygulanmaya devam edilmiş, TL'nin dış değeri azaltılarak ihracatın artırılması hedeflenmiştir (Parasız, 2004).

İktidardaki Demirel Hükümeti ve Müsteşar Turgut Özal, bir yandan krizi atlatabilecek kredileri IMF ve Dünya Bankası'ndan alıp, IMF onayını izleyerek OECD ve İslam Kalkınma Bankası kredilerine ulaşabilmek; diğer yandan dünyada artan faiz hadlerini ve daralan piyasa kısıtlarını aşmak için bir ekonomi politikaları paketi hazırladılar. İçeriden ve dışarıdan onay alan bu plan 24 Ocak 1980 paketi olarak adlandırılmıştır (Kazgan, 1999: 139). Türkiye'de 1980 öncesi dönemde kalkınma stratejileri, sanayileşme önerileri, alternatif teknoloji politikaları şeklinde devlet müdahalesinin gereklerine işaret eden söylem ve uygulamalar hakimken, 1980'de yaşanan askeri darbe ile bu uygulamalar kesintiye uğramış ve piyasaya dışarıdan müdahale edilmemesi görüşü hakim olmaya başlamıştır. 24 Ocak paketinde alınan kararlara göre, 1980 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme politikaları, yerini ihracata yönelik sanayileşme politikalarına bırakmıştır. Ekonominin dışa açılması için önündeki engelleri kaldıracak önlemler alınmıştır. Kısa vadede amaç dış ödeme güçlüğünü çözmek ve üç haneye yaklaşan enflasyonu düşürmektir. Bu sebeplerle 24 Ocak Kararları, neo-liberal bir yaklaşımla hazırlanan bir pakettir (Karluk, 2007: 418). Özal, devletin ekonomiye müdahale etmediği, özel sektörün piyasada aktif olduğu neo-liberal bir yaklaşım olan arz yönlü iktisat politikalarını benimsemiştir. 1985 yılında uygulamaya başlanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 24 Ocak kararlarının tekrarı niteliğinde olup aynı iktidar tarafından kesintisiz şekilde uygulanan tek plandır. Ancak uygulama da pek olumlu sonuçlar ortaya çıkmamıştır. İthalatta serbestleşmeye gidilmesi ile yabancı sermaye ülkeye girse de, dış ticaret açıkları genişlemiştir. Bu sebeple dış borç alımı da artmıştır. Günlük döviz kuru uygulaması ile TL dolar karşısında giderek değer kaybetmiştir (Ardıç ve Yılmaz, 2006: 222-223).

Grafik- 6: Türkiye'nin Dış Ticareti 1980-1990 Yılları (Bin \$)



*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

Uygulanan politikalarla, ihracat 1984 yılından sonra artma eğilimi göstermiştir. 1988 yılına kadar ihracat artmış ve dış ticaret açığı azalma göstermiştir. Bu dönemde ihracattaki artışların sebeplerinden biri 24 Ocak kararlarında alınan, serbest faiz uygulamasının ucuz ihracat kredilerinin teminini sağlamış olmasıdır. Bir diğer sebep ise, uygulanan sıkı para politikası ile daraltılan iç talebin sebep olduğu fazlanın ihracata yönlendirilmesi olmuştur. 1980'li yılların getirdiği dışa açılmanın bir sonucu olarak finansal serbestleşme, sermaye hareketliliğine yol açarak kurlar üzerinde önemli etkiler sebep olmuştur. Sermaye girişinin hız kazanması kur dalgalanmalarından kaynaklanan döviz kuru istikrarsızlığına sebep olmaktadır (Duygulu, 1998).

Uluslararası piyasalar ve para piyasalarındaki gelişmeler dikkate alınarak 1980 yılında kurlar 16 kez değiştirilmiş ve 1 Mayıs 1981'e kadar 6 kur ayarlaması daha yapılmıştır. Türkiye'de tarımda ve tarım dışında ihracatı artırmak ve rakip ülkelere karşı daha düşük fiyat belirlemek için 1 Mayıs 1981'den itibaren döviz kurları Merkez Bankası tarafından "günlük" olarak ilan edilmeye başlanmıştır (Gül ve Ekinci, 2006). 1981'de 164 kez, 1982'de 245 kez, 1983'te 246 kez kurlar değiştirilmiştir. Neredeyse kurlar her iş günü yeniden belirlenmiştir (Arat, 2003). Temmuz 1985 tarihinde bu uygulamaya son verilerek kurların bankalar tarafından belirlenmesine karar verilmiştir.

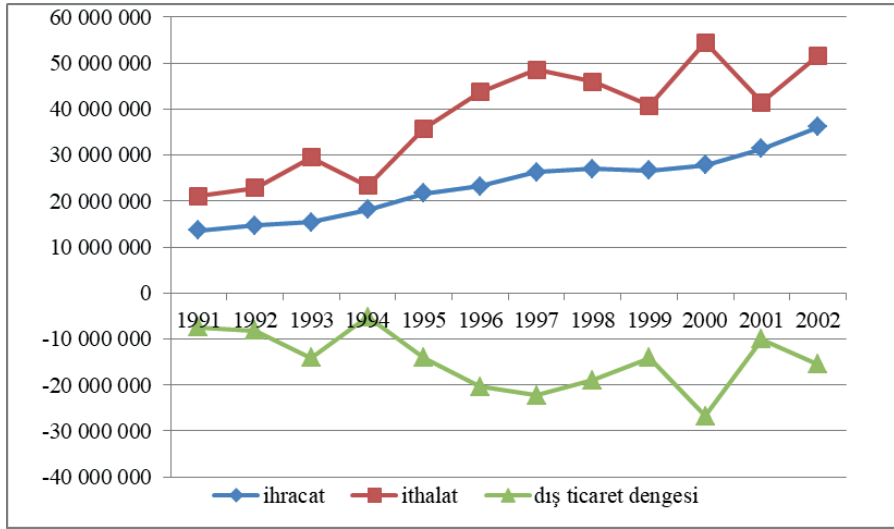
Ancak bankacılık sisteminde önemli aksaklıklar olduğu için bu uygulamaya da son verilmiştir. 1988 yılının Ağustos ayından itibaren günlük döviz kurları, bankalar, Merkez Bankası, özel finans kurumları, tarafınca “günlük kur belirleme seansları ile belirlenmeye başlanmıştır. 11.07.1989 tarihinde, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar ile kambiyo rejiminin daha serbest ve TL'nin daha konvertibl olması amaçlanmıştır. Bu karar ile Türkiye'nin döviz kuru daha esnek hale gelmiş, sermaye hareketleri büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Ancak bu karar hükümetin döviz ve faizler üzerindeki kontrolünü kaybetmesine ve faiz oranlarının çok yükselmesine neden olmuştur. Merkez Bankası'nın piyasaya yaptığı müdahaleler yerinde olmadığı için ve kısa vadeli sermaye girişlerinin artması nedeniyle TL aşırı değerlenmiştir. İthalat artarken ihracat azaldığı için dış ticaret açığı 1993 yılında en yüksek seviyeye çıkmıştır (Hepaktan vd., 2011).

1993 yılının sonunda finansal piyasalardaki istikrarsızlığın artması, döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar, giderek artan bütçe açıkları, yükselen fiyatlar sebebiyle bozulan iç ve dış denge gibi sebepler 1994 senesinin başlarında krizin habercisi olmuştur. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ve devletin sürekli artan borçlanma ihtiyacı ile 1989 yılında gündeme gelen “sıcak para” Türkiye'ye uzun bir süre iyi gelirken, 1993 yılında döviz kurunun baskı altına alınmasıyla Türkiye 6.4 milyar dolarla rekor bir cari işlem açığı vermiştir (Parasız, 2002: 440-441) .

Hükümet 1994 yılında 24 Ocak Kararlarına yakın bir istikrar programı uygulamıştır. Amaç Türk Lirası'nın değerini düşürerek iç talebi kısmak ve ihracatı artırmaktır. Kur politikası, programın nominal çapası olarak kabul edilmiştir (Hepaktan vd., 2011). Ancak ihracatta meydana gelen artış dışında programda geçen reformlar gerçekleşmemiştir.



Grafik- 7: Türkiye'nin Dış Ticareti 1991-2002 Yılları (Bin \$)



*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

Grafik 7’ de görüldüğü gibi dış ticaret hacmi dönemler itibariyle artış sağlamıştır. Bu artış ithalata bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu sebeple 2000 yılında dış ticaret açığı belirgin bir şekilde artmıştır. 2001 yılında ihracat bir önceki yıla göre artarak 31,3 milyar dolar olmuştur. İhracatta görülen bu artışta, ihracatın artırılması amacıyla hazırlanan stratejilerin de önemli etkisi vardır. 2001 yılında ithalata baktığımızda bir önceki yıla göre azalma mevcuttur. (İthalat 41,4 milyar dolar düzeyine gerilemiştir). 2002 yılında ise, ekonomide yaşanan düzelmelerin sonucunda ihracat 36,1 milyara ulaşmıştır.

Türkiye 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütüne, 1996 yılında Gümrük Birliğine üye olmuştur. Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye için beklenen olumlu sonuçlar pek görülmemiştir. Çünkü AB sanayi ürünlerinin gümrüksüz olarak ülkeye girişi dış ticaret açığının genişlemesine neden olmuştur. Ayrıca 1999 Asya Krizi ve Türkiye’den sıcak para çıkışlarının yaşanması ekonomik dengeleri bozmuştur (Özdemir vd., 2016). IMF ile yapılan 18 ay süreli program kapsamında Türkiye IMF’den kredi istememiştir. 1998 Haziran ayından itibaren sürdürülen görüşmeler ve yakın izleme anlaşmaları sonucunda 2000 yılında “Stand-by” anlaşması yapılmıştır. 1.5 Alman markı ve 1 ABD doları olarak tanımlanan kur sepetinin aylık değeri, tahmin edilen aylık enflasyon oranı kadar artırılabilecektir (Şahin, 2006: 239).

Gerçekleşen enflasyon, olması beklenen enflasyon oranını aşınca Merkez Bankası tekrar bir kur politikası şekillendirmiştir. Ayrıca 1995 yılında ilk kez “vadeli döviz işlemleri” (forward) uygulanmıştır. 1995 ve 1998 yılları arasında uygulanan kur politikalarının temel amacı döviz kurundaki dalgalanmaları en aza indirmek olmuştur. 1 Ocak 2000 tarihinde “ Enflasyonu Düşürme Programı” uygulanarak, daha önce tahmin edilen enflasyona göre belirlenen kur oranları artık hedeflenen enflasyon oranlarına göre belirlenmeye başlanmıştır. Programa göre 2001-2002 döneminde aşamalı biçimde genişleyen bant sistemine geçilecektir. Bu durum zamanla daha esnek bir kura geçileceğini göstermektedir. Ancak bu tür programlar başarılı gibi görünse de büyüyen dış ticaret açığını finanse etmek için, ekonomiyi ülkeye çekilen sermaye girişlerine bağımlı hale getirmektedir (Hepaktan vd., 2011).

Programın uygulama aşamasında TL'nin yabancı paralar karşısında değerlendirilmesi ile cari açık genişlemiş ve kontrol altına alınamamıştır. Güven kaybının oluşması, dış kredilerin ertelenmesi, bankacılık kesiminin kırılğan yapısı ve 1999 yılında yaşanan depremin ekonomik etkileri de eklenince Kasım 2001 krizi yaşanmıştır. 21 Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşanan siyasi gerginlikte (Kara Çarşamba) ekonomik krizi tetiklemiştir. Kriz nedeniyle 13 banka ve birçok aracı kurum batmıştır. Programın devam ettirilmeye çalışılması 2001'de ekonomiyi daha büyük bir finansal krizle karşı karşıya bırakmıştır. Yerli paraya karşı bir saldırı başlamıştır. Spekülatif saldırılar yaklaşık beş milyar dolar rezerv kaybına sebep olmuştur. Sonuçta borsa hızla düşmüş ve krizin önlenmesi amacıyla TCMB 2002 yılından itibaren “dalgalı döviz kuru rejimine” geçmiştir (Özdemir vd., 2016; Kargı, 2014: 41). Bu rejimde MB, kurlara hiçbir şekilde müdahalede bulunulmayacak. Sadece aşırı dalgalanma görüldüğü zaman alış ya da satış yönünde müdahale edebilecek. Dalgalı kur rejiminde esas ilke, döviz kurunun bir para politikası aracı olarak kullanılmaması ve Merkez Bankası'nın kur hedefinin bulunmamasıdır (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2005: 17).

### 3.3. 2002 - 2018 DÖNEMİ

Sabit ya da öngörülebilir kur rejiminin terk edilmesinin sebebi, mevcut şartlar itibariyle Türkiye ekonomisi için yararlı görülmemesidir. Ücret ve fiyatların yabancı para birimlerine göre endekslenmesi, tasarrufların büyük bir kısmının yabancı para cinsinden tutulması, bilançolarda yabancı para türünden kalemlerin önemli bir paya sahip olması, hiç kuşkusuz istenilen bir ekonomi değildir. Ayrıca böyle bir ekonomi sürekli kriz ortamını getirecektir. Bu sebeple Türkiye'de öngörülebilir kur rejiminden vazgeçilip, son yıllarda birçok ülkede uygulanan dalgalı kur rejimine geçilmiştir. 2002 yılında, bir önceki yılın ortalarında olduğu gibi, Merkez Bankası müdahaleleri en alt

seviyede olacak ve MB, piyasalara ancak aşırı oynama halinde müdahale edecektir (TCMB, Para Politikası Raporu, 2002).

2002 yılının başında Uluslararası Para Fonu ile yapılan, 2002-2004 dönemini kapsayan yeni Stand-by anlaşması eski dönemlerde yapıldığı gibi, Merkez Bankası bilanço kalemleri üzerine bazı kısıtlamalar koymuştur. Bu bağlamda, 2002 yılı para politikası uygulaması ve Merkez Bankası işlemleri ekonomik büyüme ve enflasyonu dikkate alarak hazırlanmıştır. Ayrıca hedeflenen enflasyona ulaşmak için kısa vadeli faiz oranları etkin şekilde kullanılmıştır. 2002 yılında Merkez Bankası faiz oranları Açık Piyasa İşlemleri (APİ) ve Bankalararası Para Piyasası'nda (BPP) aynı vadeler için eşit şekilde belirlenmiştir. MB dalgalı kur rejimi uygulamasına 2002 yılında da devam etmiş ve kur rejiminin işleyişi zamanla daha sağlıklı bir yapıya ulaşmıştır. MB'nin herhangi bir vaadinin bulunmadığı bu rejimde, döviz kurlarını belirleyen piyasadaki arz ve taleptir (TCMB, Yıllık Rapor, 2003: 92).

2002 yılında IMF ile üç yıl süreli yeni bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 2005 yılının Mayıs ayında 19. Stand-by anlaşması ile yenilenen anlaşmalar mali politikalara sıkı bir istikrar getirmiş, bankacılık ve finans sisteminde radikal değişiklikler yapılmıştır. Neticede 2000 yılında çıkan Enflasyonla Mücadele Programı devam etmiştir (Babacan, ty. 48).

2002 Mayıs ayından itibaren genellikle siyasi belirsizliklere bağlı olarak döviz kurunda dalgalanmalar yaşanmış ve MB 11 Temmuz'da piyasalara doğrudan müdahalede bulunmuştur. Dalgalı kur rejiminin bir sonucu olarak TL reel olarak değer kaybetmeye başlamıştır. Bu duruma, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra iç talepte yaşanan daralma ve işçi ücretlerinde yaşanan problemler eklendiğinde firmalar çare olarak dış pazarlara açılma yoluna gitmiştir. Neticede grafik 7'de de görüldüğü üzere 2001 ve 2002 yıllarında ihracatta artışlar yaşanmıştır.

2003 yılında dalgalı kur rejimine devam edilmiştir. 2002 yılı sonunda 1.647.654 Türk lirası olan ABD doları kuru, 2003 yılının ilk 3 ayında Irak'taki gelişmeler sebebiyle değer kaybetmiştir. Irak krizi, herhangi bir müdahaleye ihtiyaç duyulmadan Merkez Bankası'nın piyasalarda güveni sağlayabildiği bir dönem olmuştur. Mart ayında ABD'nin, Türkiye için yeni bir yardım paketi ayıracağını açıklaması ile döviz kurları 1.700.000 TL olmuştur. Yıl içerisinde dolar kurunun en yüksek değeri 1.754.813 TL'dir.

Nisan ayından itibaren enflasyondaki düşme eğilimi, ihracat ve turizm gelirlerinin yüksek olması, IMF ile yapılan görüşmelerin olumlu geçmesi gibi sebeplerle kur değer kaybetmiş, bu durum Eylül ekim ayına kadar devam etmiş ve eylül ayında döviz kuru 1.356.557 TL'ye düşerek 2003 yılının en

düşük değeri olmuştur. MB Mayıs ayından sonra kurlarda meydana gelen aşırı oynaklıkları düzenlemek için, kur politikasına uyumlu olarak beş kez doğrudan döviz alım müdahalesinde bulunmuştur (TCMB, Yıllık Rapor, 2004: 96-102).

1990'lerden sonra, parasal hedefleme ve döviz kuru hedeflemelerinin enflasyonu önlemede başarısız olduğu görülmüştür. Bu sebeple yeni bir strateji olarak enflasyon hedeflemesine geçilmiştir (Bozkurt, 2006: 61). 2003 yılında, bir önceki yıl uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile Türkiye yoğun yabancı kaynak kullanımı sürecine ve disiplinli bir kamu maliyesi uygulamasına geçmiştir. Para politikasında enflasyon hedeflemesi uygulamasının kullanılması ve kur politikası olarak da, dalgalı kurun tercih edilmesi, aşırı değer kazanan TL 'ye rağmen ihracatında yüksek oranda artmış olmasının sebepleridir. Uygulanan para ve kur politikaları, enflasyon oranını düşürmeyi sağlarken, cari dengedeki açıkların artmasını önleyememiştir. Çünkü tüketim ve ara malı ithalatında meydana gelen artışlar ve Euro-Dolar paritesinde yaşanan Euro lehine gelişmeler ithalatın artmasında etkili olmuştur. Sonuçta Türkiye ekonomisinde, 2002–2005 döneminde milli gelire oranla giderek artan cari işlem açıkları yaşanmıştır (Çetin ve Savrul, 2016).

2004, yılında da Türkiye'de dalgalı kur rejimi uygulamasına devam edilmiş ve kurlar piyasa şartlarına göre oluşmaktadır. Bu rejimde kurlar, dışsal şoklardan veya ekonomideki gelişmelerden kolay etkilendiği için sürekli aşağı ya da yukarı yönde dalgalanma eğilimindedir. 2003 yılı sonunda, 1.399.998 Türk lirası olan ABD doları kuru, 2004 senesinin ilk 3 ayında IMF ile yapılan görüşmeler ve enflasyona ilişkin olumlu beklentilerin etkisiyle, aşağı yönde hareket etmiştir. Ekim 2003'ten itibaren ara verilen döviz alım ihalelerine, piyasada gözlenen döviz arz fazlası nedeniyle, Ocak 2004 tarihinde tekrar başlanmıştır. Ancak, bu dönemde FED'in faiz arttırmana gidebileceğine dair beklentiler, Kıbrıs Referandumu ve Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin belirsizlikler kuru etkilemiş ve Nisan 2004 döneminde döviz kurları yükselmiştir. Döviz arzındaki azalma nedeniyle, bu kez MB piyasalara doğrudan satım yönünde müdahalede bulunmuştur. Yaz aylarında ekonomideki olumlu beklenti ve döviz girişlerinin artacağı beklentisi ile TL yeniden değer kazanmıştır. Yılsonuna kadar gelişen olaylarda özellikle Avrupa Birliği'ne üyelik sürecindeki olumlu gelişmeler, FED ile yapılacak olan yeni bir anlaşma olması ve güçlü ekonomik veriler gibi nedenlerle TL değer kazanarak yılı tamamlamıştır. (1 ABD Doları=1.342.700 TL) (TCMB, Yıllık Rapor, 2005: 96-102).

2005 yılında, paradan altı sıfır çıkartılarak Türk Lirasına yeniden önem kazandırılmıştır. Bu dönemde finansal kesimin kırılğanlığı azalmış, finansal piyasaların derinliği artmıştır ve genel olarak ekonomiye duyulan güven artmıştır.

TCMB yeni rejim için gerekli kurumsal ve teknik altyapı konusunda hazırlıklarını tamamlamıştır. TCMB, 20 Aralık 2004 tarihli duyurusunda “enflasyon hedeflemesi rejimine” kademeli olarak geçileceğini belirtmiştir. 2005 yılı ise geçiş dönemi, 2006 yılı ise geçiş tarihi olarak ilan edilmiştir. Bu çerçevede 2005 yılında dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam edilmiştir. TCMB, 2005 yılı içerisinde 6 kez döviz piyasasına alım yönünde müdahalede bulunmuştur. TCMB, ihalelerin döviz piyasası üzerindeki etkisini en aza düşürebilmek amacıyla yıllık program açıklamış ve döviz likiditesinde büyük değişimler olmadıkça bu programda bir değişiklik yapılmayacağını bildirmiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2006: 73-77). Küresel likidite koşullarının etkisiyle ortaya çıkan döviz arzındaki düşüş ve kurlarda oynaklık sebebiyle Mayıs 2006 tarihinden itibaren günlük döviz alım ihaleleri geçici olarak durdurulmuştur. Merkez Bankası 2006 yılı içinde kurlarda yaşanan oynaklıklar sebebiyle bir kez döviz alım, üç kez ise döviz satım yönünde piyasaya direkt müdahalede bulunmuştur. 2007 yılında da döviz likidite şartlarında herhangi bir büyük değişim yaşanmadığı sürece döviz alım ihalelerine devam edilecektir (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2006). 2007 yılında, dalgalı döviz kuru rejimi ve enflasyon hedeflemesi uygulamasına devam edilmiştir. 2007 yılı için ihale tutarı en fazla 45 milyon ABD doları olarak açıklanmıştır. TCMB’nın döviz alım işlemlerinden dolayı piyasada oluşan likidite fazlası sürmüştür. Bu likidite fazlasını, kendi içinde faaliyet gösteren Bankalararası Para Piyasası’ndaki Yeni Türk Lirası depo işlemleri ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Repo-Ters Repo Pazarı’ndaki repo işlemleri aracılığıyla gecelik vadede çekmeye devam etmiştir. Fakat çekilen fazla likiditenin artması durumunda, temmuz ayından sonra likidite senetlerinin ihracına başlanmıştır. Ağustos ayından sonra piyasalarda yaşanan belirsizlik ortamı ve güven sorunu gibi nedenlere artan finans ve reel sektörde likidite azalmıştır. Bu durum belli aralıklarla döviz kurları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu sebeple MB, Döviz Depo Piyasasındaki aracılık faaliyetlerine yeniden başlamıştır. MB piyasalarda işlem yapma faaliyetlerini iki katına çıkarmıştır. Ayrıca bankaların zorunlu karşılık oranını % 11’den % 9’a düşürmüştür (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2007).

2008 yılında dalgalı döviz kuru rejimine devam edilmiş ve döviz alım ihalelerinde alım tutarı başta 90 milyon ABD doları olarak belirlenmiş fakat daha sonra durgunluk beklentisi ve döviz piyasasındaki oynaklık sebebiyle Mart ayında 45 milyon ABD dolarına düşürülmüştür. 2008 krizinin

finans piyasalarını olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle TCMB, bankaların likiditelerini güçlendirmek amacıyla Ekim ayından itibaren döviz alım ihalelerine ara vermiştir (TCMB, Yıllık Rapor, 2009: 47). 2007-2008 yılında dünyada yaşanan bankacılık kaynaklı küresel kriz, Türkiye'deki bankaları hemen etkilememiştir. Çünkü uygulanmakta olan “yüksek faiz, düşük kur” politikası ile krize rağmen bankalar o yıl yüksek kar elde etmiştir. Bu sebeple Türkiye’de reel sektör ve tüketiciler krizden daha fazla etkilenmiştir. Ülkeye gelen yabancı sermayedeki düşüş Türkiye’nin ödemeler dengesini bozmuştur. İhracatta yaşanan azalış üretimi olumsuz etkilerken, uygulanan “yüksek faiz, düşük kur” politikası sebebiyle işsizlik oranları artmıştır. Dolayısıyla tüketici kesimi borçlarını ödemede zorlanmıştır. Özetle Türkiye’de krizin etkisi reel sektörde başlayıp tüketicileri etkileyerek sürmüştür. Kuşkusuz bu durum devlet kesimi de etkileyecektir.

Türkiye ekonomisi 2007’ nin üçüncü çeyreğinden itibaren krizin etkilerini hissetmeye başlamıştır. Özellikle 2008 yılında, büyüme üzerinde etkisi belirgin şekilde görülmüştür (Çoban ve Doğanalp, 2011: 228).

2009 yılında da TCMB, dalgalı döviz kuru rejimine devam etmiştir. TCMB, bir önceki yıl ara verdiği döviz alım ihalelerine, döviz piyasasında görülen istikrar ve küresel ekonomiye dair pozitif beklentilere dayanarak, Ağustos 2009’da yeniden başlamıştır. İhalelerde alımı yapılacak tutar en fazla 60 milyon ABD dolarıdır.

Ayrıca, döviz piyasasında düzensiz fiyat oluşumlarını önlemek için, günlük 50 milyon ABD doları olarak döviz satım ihaleleri düzenlenmiştir. 2009 yılında döviz alım-satım ihaleleri yoluyla net 3,4 milyar ABD doları alınmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2010: 42). TCMB, 2010 yılında da, enflasyon hedefi rejimi uygulaması ile beraber dalgalı döviz kuru uygulaması sürmüştür. Düzenli olarak sermaye girişlerinin olması ve daha fazla rezerv birikimi için günlük döviz alım ihale tutarı artırılmıştır. Yine benzer amaçlarla döviz alım ihalelerinde yöntem değişikliğine gidilmiştir. Yeni yöntem ile Ocak 2011’den itibaren yapılacak olan ihalelerde bankaların opsiyon hakkı olmayacağı kararı alınmıştır. 2010 yılında ihale yöntemiyle alınan toplam döviz tutarı 14,9 milyar ABD dolarıdır. Küresel piyasalardaki normalleşme sağlandıkça, döviz likiditesi ile uygulamaların kademeli olarak kriz öncesi düzeylere ulaşması amacıyla Nisan, Temmuz ve Eylül aylarında gerçekleştirilen düzenlemeler ile yabancı para zorunlu karşılık oranı toplamda 2 puan artırılarak %11 seviyesine getirilmiştir. Uluslararası likidite koşullarında yaşanan iyileşme ile 15 Ekim 2010 tarihinden itibaren TCMB’nin Döviz Depo Piyasası’ndaki aracılık işlemlerine son verilmiştir (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2010). 2011 ve 2012 yıllarında enflasyon



hedflemesi uygulaması ile birlikte dalgalı döviz kuru rejimi uygulaması kullanılmaya devam edilmiştir. Yılın ilk çeyreğinde, Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerinin yüksek seyretmesinden dolayı, döviz alım ihaleleri uygulamasına devam edilmiştir. Yılın ikinci çeyreğinde, bazı Avrupa ülkelerinde kamu borçlarının sürdürülebilirliğine ve küresel büyümeye dair endişelerin artması, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen sermaye akımlarının azalmasına yol açmış, Türk Lirası değer kaybetmiştir. Bu sebeple Temmuz 2011'den sonra döviz alım ihalelerine ara verilmiştir. 5 Ağustos 2011'de piyasalara likidite sağlamak üzere başlayan döviz satım ihalelerine 2012 yılının başlarında da devam edilmiştir. Bu şekilde yapılan müdahalelerle TCMB 2012 yılında piyasaya yaklaşık olarak 2,5 milyar ABD doları likidite etmiştir. 2012 yılında planlanan Rezerv Opsiyonu Mekanizması (ROM), bankacılık sektörünün döviz likiditesi yönetimini daha esnek bir hale getirerek piyasada yaşanan iç ve dış şoklara karşı ekonominin dayanıklılığını artırmaktadır. Sonuçta bu mekanizmanın hem düzenli döviz ihalelerine hem de doğrudan müdahaleye duyulan ihtiyacı azaltacağı belirtilmiştir (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2012). 2013, 2014, 2015 yıllarında da dalgalı döviz kuru rejimi uygulamasına devam edilmiştir. Bu süreçte birçok gelişmekte olan ülkenin döviz piyasasında olduğu gibi, Türkiye döviz piyasasında da oynaklığın arttığı gözlenmiştir. Bu oynaklığın fiyat istikrarı ve finansal istikrara oluşabilecek etkilerini gidermek için, kısa süreli "ek parasal sıkılaştırma" uygulamasına başlanmıştır. Ayrıca, gerekli görüldüğünde gün içi döviz satım ihalelerine başvurulmuştur. Ancak Temmuz 2013'ten itibaren ek parasal sıkılaştırma yapılan günlerde satım ihalesi düzenlenmeyecektir. 18 Haziran 2013 tarihli Para Politikası Kurulu tarafından belirlenen sınırlar içinde politika faizinden fonlama yapılan günlerde, sadece bir kez gün içi döviz satım ihalesi düzenleneceği duyurulmuştur. 24 Aralık 2013'ten itibaren Aralık ayında döviz satım ihale tutarının her gün için en az 450 milyon ABD doları, 2014 yılının Ocak ayında ise her gün için en az 100 milyon ABD doları olması planlanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2014: 37). TCMB, 23 Ocak 2014 tarihinde döviz kurlarında görülen dengesiz fiyat oluşumu sebebiyle piyasaya satım yönünde doğrudan müdahalede bulunmuştur. Döviz kurlarındaki oynaklık artınca günlük döviz satım ihale tutarı Eylül ayından itibaren 40 milyon ABD dolarına çıkarılmıştır. Ayrıca Aralık ayında, enerji ithalatçısı kamu iktisadi teşebbüslerinin döviz ihtiyacının Hazine ve TCMB tarafından karşılanması kararı alınmıştır. 1 Şubat 2015 tarihinden itibaren, TCMB'nin bloke zorunlu karşılık ve ihbarlı döviz mevduat hesaplarında tutulan euro cinsi döviz hesap bakiyelerine yıllık % 0,20 oranında komisyon uygulanmaya başlanmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2016: 39; TCMB, Yıllık Rapor, 2015: 37).

2013 yılında Merkez Bankası, faizi göz ardı ederek yanlış bir para politikası rejimi yürüterek bazı sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bunlara ilaveten 2014 yılının başında, içte ve dışta siyasi ve jeopolitik problemler eklenince döviz kurları kontrolden çıkmıştır. TCMB, 2013 yılı boyunca faizi düşük tutmak yolundaki uygulamasından vazgeçip politika faizi oranını 2014 yılında yüzde 4.5'dan yüzde 10'a yükseltmiştir. Para politikası adına atılan bu ilk adımdan sonra kurlar, gösterge faizi ve enflasyon denetimi altına alınmıştır. MB'nın uyguladığı para politikasının başarılı olup olmadığını anlamak için hedeflenen enflasyon oranının yılsonunda tutup tutmadığına bakılır. Kur açısından baktığımızda, 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş, petrol ve doğalgaz ithal eden Türkiye'de bir sevinç ortamı yaşanırken; Dolar ve Euro ülke parası karşısında prim yapmaya başlamıştır. Türk Lirası bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir.

Orta Vadeli Programda 2015 için öngörülen ABD doları kuru 2.30 iken, 2014 yılı bitmeden kur 2.30'u aşmıştır (Egilmez, 2014).

2002-2015 dönemi arasında Türkiye'de yaşanan jeopolitik krizlere bağlı olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki artan terör faaliyetlerine, Türkiye genelini tehdit eden IŞİD, DAESH gibi terör örgütlerinin eylemlerine, göçmen sorunu gibi tüm olumsuzluklara rağmen, Türkiye dolar karşısında aşırı değer kaybeden kırılğan beşli (Endonezya, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye) içerisinde gösterilen ülkeler içinde bilhassa büyüme, cari işlemler açığı, enflasyon gibi temel makro göstergelerin çoğunda beklenenden daha iyi bir ekonomik görünüm sunmuştur (Soydal ve Artekin, 2017).

2016 ve 2017 yıllarında da dalgalı döviz kuru rejimi uygulamasına devam edilmiştir. 2016 Ocak-Nisan aylarında ihale yöntemiyle toplam 3,4 milyar ABD doları satılmış Mayıs'tan itibaren ihalelerde döviz satılmamıştır. TCMB nezdinde ABD doları cinsinden tutulan zorunlu karşılıklara, rezerv opsiyonlarına ve serbest hesaplara uygulanacak faiz oranı da ABD doları için yıllık %0.49'dan %0.75'e çıkarılmıştır. 2017 yılında herhangi bir şekilde döviz alım veya satımı yapılmamıştır. Döviz depo ihalelerine, Türk Lirası depoları karşılığı olarak başlanmıştır. Bu ihaleler vasıtasıyla toplamda en çok 6,25 milyar ABD doları tutarında geçici döviz likiditesi vardır. 20 Kasım 2017'de döviz kurlarında yaşanabilecek aşırı oynaklıkları kontrol etmek için Türk Lirası Uzlaşmalı Vadeli Döviz Satım İhaleleri düzenlemeye başlamıştır. TCMB, uluslararası piyasalardaki referans faiz oranlarındaki gelişmeler dikkate alarak, faiz oranını aralık ayında yüzde 1'den 1.50'ye çıkartmıştır (TCMB, Yıllık Rapor, 2016 ve 2017).

2016 yılında ülke içinde ve dışında dengeleri değiştirecek birçok olay yaşanmıştır. Bunların en önemlileri, Suriye'de süren savaşın çözüme



götürülememesi, Birleşik Krallığın Avrupa Birliğinden ayrılmaya karar vermesi, ABD’de Donald Trump’ın başkan seçilmesi, ayrıca FED’in beklenenden daha az seferde faiz artırması, Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz darbe kalkışması ve başkanlık rejimine izin veren Anayasa değişikliğinin TBMM’ye getirilmesidir. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra, izleyen haftalarda yabancı yatırımcılar ülkeden çıkma eğilimine girerek hisse senetlerinde satışa gitmişlerdir. Ancak darbenin önlenmesi ve cazip faiz oranından dolayı sermaye girişleri devam etmiştir. Temel dış kaynak olan kısa vadeli sermaye hareketleri Türkiye için çok önemlidir. Tüm olumsuzluklara rağmen 2016 yılında 10,1 milyar dolar sermaye girişi olmuştur. Ancak faiz oranının çok üzerinde bir kur artışı riski vardır. Sonuçta yaşanan siyasi ve ekonomik tüm nedenlerden dolayı Türk Lirası değer kaybetmiş ve 2015 yılında 3.00 olan USD / TL kuru, 2016 sonunda 3.50 olmuştur.

2017 yılında Türkiye ekonomisi açısından inişli çıkışlı bir yıl olmuştur. Darbe girişiminin yarattığı olumsuzlukların devamı, enflasyon ve işsizlikteki artış, ABD ile yaşanan vize sorunları, Zarrab davasının olumsuz etkileri vb. sebepler yaşanmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmaların etkileri kısa sürmüştür. Çünkü tüketim toplumu haline gelen ülkelerde, özellikle yaşanan küresel kriz ya da büyük şoklar sonrasında, insanların kazanç elde etme ve bu kazançların devam ettirme çabası, piyasaları çökmeye karşı çok daha esnek bir hale dönüştürmektedir (Egilmez, 2017). Yabancı yatırımcılar ellerindeki menkul kıymetleri sattıklarında elde ettikleri Türk Lirasını tekrar dövize çevirerek bir döviz talebi oluşmasına sebep olurlar. Döviz kurlarında yaşanan artışın temel sebeplerinden biriside budur. TCMB önlemler olarak dönem dönem piyasaya likidite sunmuştur. Ancak kur artışları devam ederek yılsonunda USD / TL kuru 3.80; Euro / TL kuru ise 4.55 olmuştur.

Ayrıca TCMB, 2017 yılının ilk ve son çeyreğinde, piyasalarda yaşanan gelişmeleri ve döviz kurlarındaki aşırı oynaklıkları dikkate alarak, reeskont kredisi kullandırılan firmalara yabancı para cinsinden borçlarının TL cinsinden ödenmesi şartıyla kolaylık sağlanması amaçlanmıştır. Bu şekilde finansal istikrarın sağlanması hedeflenmiştir (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2018).

2018 yılında dalgalı döviz kuru rejimi uygulaması devam etmiştir. Bu rejimde döviz arz ve talebini belirleyen önemli unsurlar; ekonomik temeller, uygulanmakta olan para ve maliye politikaları, uluslararası düzeyde yaşanan gelişmeler ve beklentilerdir.

MB’nın nominal ya da reel olmak üzere herhangi bir kur hedefi bulunmamaktadır. 2018 yılında TCMB artan döviz kuru oynaklığı

ve sağlıksız fiyat oluşumları karşısında piyasaların etkin çalışmasını ve aktarım mekanizmasını desteklemek amaçlarıyla sahip olduğu araç setini genişletmiştir. Kasım ayında Döviz Karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası devreye alınmıştır. Böylece dolaylı olarak reel sektörün kur riski yönetimine katkı sağlanması amaçlanmıştır (TCMB, Para ve Kur Politikası, 2019).

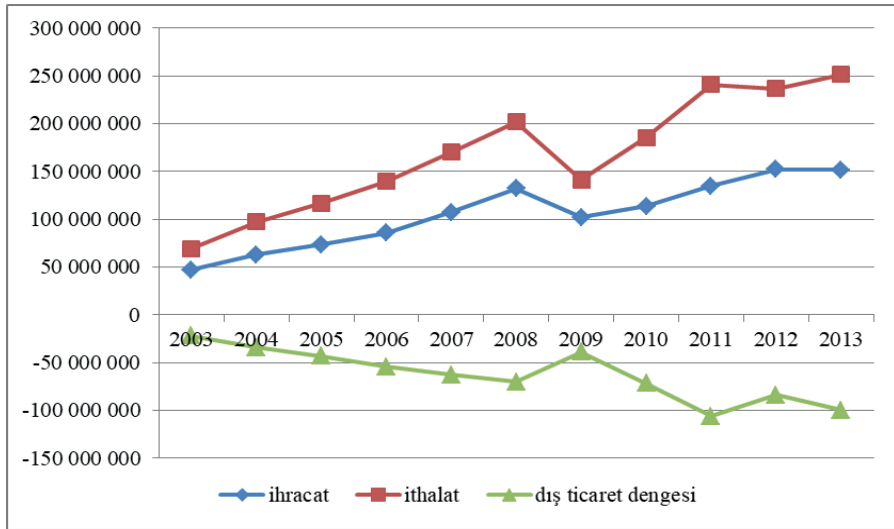
2018 Mart ayından itibaren Türkiye’de döviz kurlarında ciddi artışlar yaşanmıştır. 2018 yılı sonunda USD / TL kuru 5.25 civarı; Euro / TL kuru ise 6.00 civarındadır. Döviz kurunu artıran iç ve dış nedenlerin bazılarını sıralarsak (Aktaş, 2018);

- Hisse senedi veya iç borçlanma senedi alan yabancıların daha az alım yapmaları ya da ellerindeki kıymetleri satıp TL’ye dönmeleri ve bu parayı da dövize çevirmek istemeleri (döviz arz ya da talebi),
- Döviz kazancı olmayan şirketlerin döviz cinsinden borçlanması (2016 yılının sonundan itibaren artan kurlarda, özellikle açık pozisyonu olan Türk şirketlerinin döviz talep etmesi ve bu şirketlerin geçen sürede döviz açıklarını kapatamamasının payı fazladır),
- TCMB’ nin bağımsızlığı ile ilgili endişeler ve MB üzerinde hükümet baskısı olduğuna dair iddialar,
- ABD’nin Çin’e dönük vergi uygulaması ve çelik için uygulamaya koyduğu vergi,
- Bir süredir Türkiye’de tutuklu bulunan ABD vatandaşı Pastör Andrew Brunson’ın tahliye edilmemesinden dolayı, ABD’nin Türkiye üzerindeki yaptırımları.

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin genel sıkıntısı, 2008 krizinin ardından başlayan merkez bankalarının tahvil satın alarak piyasaya verdikleri yüklü paranın artık geri çekiliyor olmasıdır. Öncelikle FED’ in faiz artırımı süreci ile bu durum paralel ilerliyor. Faiz arttıkça ABD tahvillerine doğru ilgi artıyor ve yatırımcılar son yıllarda artık gelişmekte olan ülkelere ABD’ye yöneliyor.

Eskiden, sermaye hareketlerine kısıtlama getirilmek istenildiğinde, sermaye denetimi gibi yollara başvurulurdu. Ancak günümüzde kurlarla oynanıyor. Bu tür eylemler kur savaşları olarak adlandırılıyor. Bir ekonomin ihracatında düşüş, ithalatında artış, dolayısıyla dış ticaret açığında artış varsa o ülke, parasının değerini düşürme yoluna gidiyor. Eskiden sabit kur rejimi varken bu devalüasyonla yapılırdı, günümüzde uygulanan dalgalı kur rejiminde ise farklı yöntemler kullanılmaktadır (Egilmez, 2018).

Grafik- 8: Türkiye'nin Dış Ticareti 2003-2013 Yılları (Bin \$)



*Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.*

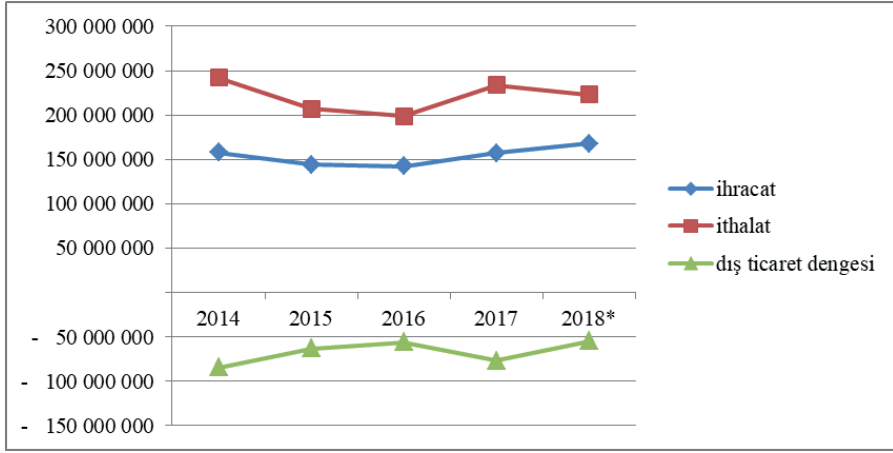
Dış ticarete yaşanan gelişmelere bakarsak; 2004 yılında ihracat artışının sürdürülebilir bir yapıya ulaşması amacıyla İhracat Stratejik Planı, Ocak ayı itibariyle yürürlüğe konulmuştur. 2004 yılında ihracat ve ithalat rakamlarında artışlar yaşanmıştır. 2005 yılında toplam ihracat 73,5 milyar dolara ulaşmıştır.

2007 yılında ihracatta artışlar yaşanmış ve ihracat 107,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu artış 2008 Eylül ayına kadar sürerken; 2008 yılında ABD'de emlak piyasasında başlayan kriz (mortgage krizi) tüm dünyada etkisini hissettirmiştir. Özellikle Euro ekonomisinde ciddi şekilde daralma yaşanmıştır. Yaşanan kriz ortamında Türkiye'nin de bölge ülkeleri ile olan ihracatında azalmalar olmuş ve ülkeye sermaye girişinde düşüşler yaşanmış ve dolayısıyla dış talep daralmasıyla karşı karşıya kalınmıştır. 2008 yılının başından itibaren ithalatta yüksek oranlı artışlar yaşanmıştır. 2001 krizi sonrası hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, uluslararası piyasalarda rekabet etme arzusu, faiz oranlarının düşmesi ve kredi olanaklarının artması ile yükselen tüketim talebi gibi sebeplerle ithalat değeri 2003 yılında 69,3 milyar dolardan 2008 yılında 201,9 milyar dolara yükselmiştir. Bu durum 2009 yılının ilk aylarında da devam etmiştir. 2007 yılında Türkiye'nin ihracatı 107 milyar dolar iken 2009 yılında küresel krizin etkisiyle 102 milyar dolara gerilemiştir. 2010 sonrası dönemde küresel krizin etkilerinin azalması ile Türkiye'de cari işlemler dengesinde düzelmeye sürecine girildiği görülmektedir.

2011 yılında döviz alım ihalelerine ara verilmesi ve yurt içi talepteki yavaşlamanın da etkisiyle ithalatta zayıflama görülmüştür. İzleyen yıllarda ise pozitif bir büyüme ile 2012 yılında ihracat 152 milyar dolara ulaşmıştır.

2007-2012 yılları arasında ithalatta görünen iki büyük değişiklik büyük oranda hammadde (ara mallar) ithalatındaki değişimden kaynaklanmıştır. 2012 yılında ihracatta görülen artışın aksine ithalatta % 2 oranında azalma yaşanmasının sebebi, altın ihracatında yaşanan artış olduğu düşünülmektedir.

**Grafik- 9: Türkiye'nin Dış Ticareti 2014-2018 Yılları (Bin \$)**



**Kaynak:** Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

İhracatta 2013 yılı ikinci çeyreği sonrası belirgin bir yavaşlama gözlenmiş ve Kasım ayı itibarıyla toparlanmaya başlamıştır. İhracattaki söz konusu artış, jeopolitik riskler ve Avrupa Birliği'ndeki zayıf büyümenin sınırlı etkisiyle, ikinci çeyrek itibarıyla bir miktar yavaşlansa da, genel olarak 2014 yılının ilk 10 ayında devam etmiştir. İthalatta ise, 2014 yılı Ocak – Ağustos ayları arasında, iç talepteki durgunluğa bağlı olarak meydana gelen daralmadan sonra, Ağustos ayında %1 artış gözlenmiştir. Eylül ve Ekim aylarında ise, ithalat özellikle petrol fiyatlarındaki düşüşün de etkisiyle küçülmeye devam etmiştir. Bu sebeple aynı yıl, dış ticaret açığındaki gerilemeye bağlı olarak cari açığa belirgin bir daralma gözlenmiştir. Türkiye'de büyümenin cari açığı önemli ölçüde artırıcı etkisi vardır. 2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşme, Türkiye'nin enerji ithalatını ucuzlatarak cari açığın düşmesini sağlamıştır. Toplamda ithalat yaklaşık 35 milyar dolar gerilemiştir (Tusiad, 2015).

Türkiye'nin üçüncü ülkeler ile gerçekleştirdiği Serbest Ticaret Anlaşmaları dış ticaret politikası ve rejimi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye hala 16 ülke ve EFTA ülkeleri (İzlanda, Lihtenştayn, Norveç, İsviçre) ile serbest ticaret anlaşması uygulamakta ve bu anlaşmalar kapsamında ikili ticaretini geliştirmektedir. Anlaşma yaptığı ülkeler kapsamında toplam ticaret hacmimiz 38,15 milyar dolara ulaşmıştır. Avrupa Birliği son yıllarda dış ticaret politikasını değiştirmiş ve çok taraflı müzakerelerden ikili anlaşmalara yönelmiştir. Bu çerçevede üçüncü ülkeler ile mal ve hizmet ticaretinde serbestleşme, fikri mülkiyet hakları, kamu alım ve yatırımları, gibi daha geniş kapsamlı yeni nesil anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Yapılan anlaşmalar içerisinde etkisi en fazla olacak olanlar ABD ile TTIP müzakereleridir. Bu anlaşmanın Türkiye'nin dış ticareti üzerinde de yüksek etkileri olacaktır. Türkiye müzakere sürecine katılmamış olup, anlaşmaya eş zamanlı taraf olmaktadır. 2015 yılı Mayıs ayında ise Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesi ile Türkiye'nin otomatik olarak taraf olmasının sağlanması, Türkiye'nin karar alma mekanizmalarında yer alması ve Türk mallarının taşınmasıyla ilgili tam bir liberasyona gidilmesi hedeflenmektedir. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve iyileştirilmesi 2023 ihracat hedeflerine ulaşılmasında da katkı sağlayacaktır (TİM, 2015).

Türkiye'nin son yıllarda dış ticaret politikasında öncelikli hedefi, üçüncü ülkeler ile dış ticaret hacmini artırmaktır. İhracatta, komşu pazarlardaki payını artırmak, yeni pazarlara erişmek ve daha yüksek katma değere sahip ürünler ihraç ederek birim ihracat fiyatını artırmak hedeflenmiştir. İthalatta ise amaç, ikame ürün üretimi ve ithalatta haksız rekabeti önleyici tedbirler almaktır.

2017 yılı, bir önceki yıl ekonomide yaşanan olumsuzlukların düzeltildiği bir yıl olmuştur. GSYH, 2017 yılının ilk dokuz ayı süresince artış göstermiştir. Ekonomide güvenin yeniden sağlanması için Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'e 200 milyar Türk Lirası tutarında kredi sağlanmıştır. 2011 yılının sonundan itibaren altın hariç tutulacak şekilde cari işlem dengesinde yaşanan iyileşme eğilimi, 2017 yılının üçüncü çeyreğine kadar sürmüştür. İç talebin nispi olarak canlı olduğu 2017 yılında reel kurda yaşanan azalış, ithalat artışını önemli oranda azaltarak cari açığı iyileşmeye katkı sağlamıştır (TCMB, Yıllık Faaliyet Raporu, 2017: 20-22).

2018 Türkiye'nin ihracatı, 2018'de bir önceki yıla göre yüzde 7 artarak 168 milyar 23 milyon dolara yükseldi, ithalatı yüzde 4,6 azalarak 223 milyar 39 milyon dolara geriledi. Dış ticaret açığı, yüzde 28,4 düşerek 55 milyar 16 milyon dolar olarak gerçekleşti.

Kur artışlarının yaşandığı 2018 Ağustos ayı sonrasında ihracatın artış, ithalatın ise azalma eğilimine girdiği ve bunun sonucunda dış ticaret açığında belirgin bir daralma olduğu görülmektedir.

## Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde döviz kurları, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi, 2000-2018 dönemi üç aylık verileri kullanılarak, zaman serisi analizi yöntemleri ile incelenmiştir. Ekonometrik analiz kapsamında ilk önce durağanlık analizleri yapılacak ve ardından değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin incelenmesi amacıyla ARDL sınır testi yöntemi kullanılacaktır.

### 4.1. MODEL VE VERİ SETİ

Türkiye ekonomisinde, 2000-2018 dönemi verileri kullanılarak döviz kurları, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemek amacıyla aşağıdaki logaritmik doğrusal denklem kullanılmıştır;

$$\gamma_t = \beta_1 + \beta_2 k_t + \beta_3 l_t + \beta_4 dt_t + \beta_5 rer_t + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

Modelde yer alan değişkenler, bu değişkenlere ait açıklamalar ve değişkenlerin elde edildiği kaynaklar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo- 3: Modelde Kullanılan Değişkenler, Açıklaması ve Kaynağı

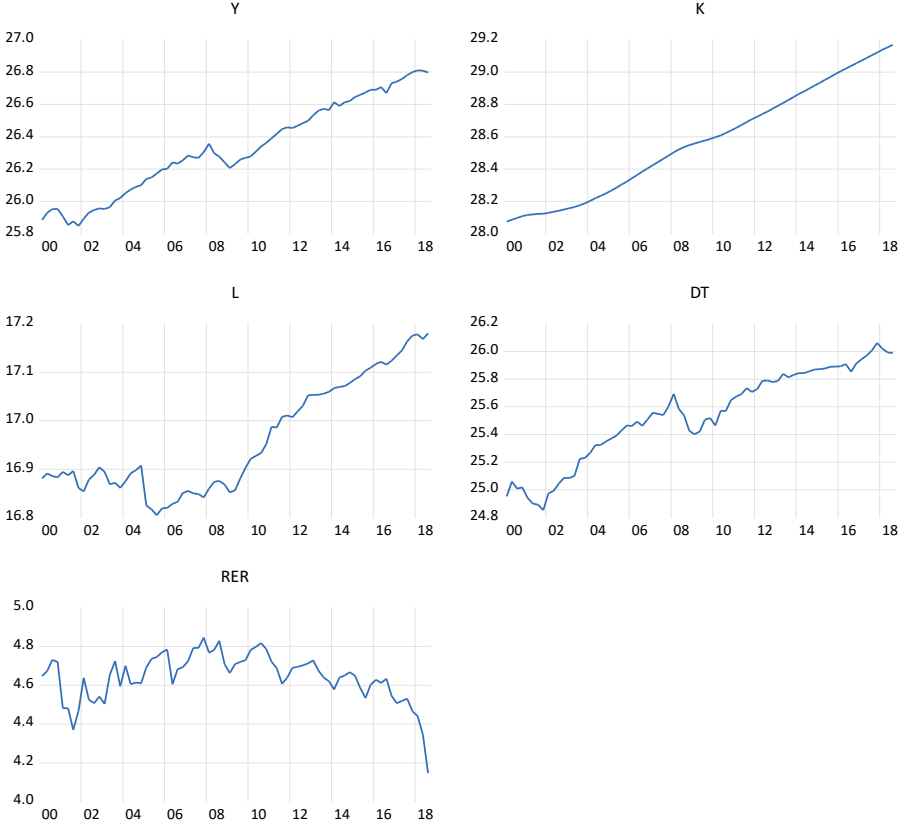
Tanımı	Açıklaması	Kaynağı
Y	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
K	Reel Sermaye Stoku. 1999 yılı sermaye / hasıla oranı, Penn World Table 9 verilerinden hesaplanarak, 1999 yılı sermaye stoku bulunmuştur. Reel sermaye stoku serisi, $K_t = (1-d)K_{t-1} + I_t$ formülü ile elde edilmiştir. Burada, $d=0.0125$ , üç aylık amortisman oranıdır. $I_t$ reel yurtiçi yatırımlardır (gayrisafi sabit sermaye oluşumu).	Penn World Table 9, TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
L	İstihdam Edilenler	TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Dt	Reel Dış Ticaret Hacmi (Reel ihracat ve reel ithalat toplamı)	TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Rer	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	TC Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

## 4.2. EKONOMETRİK YÖNTEM

Zaman serisi analizi kapsamında öncelikle seriler mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmaları alınmıştır. Tüm değişkenlerin durağanlık özelliklerinin tespiti için iki ayrı birim kök testi kullanılmıştır. Bu testler: Dickey Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF) ve Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (1992) (KPSS) testidir. Durağan olmayan değişkenlerin doğrusal bileşimlerinin durağanlığını test etmek ve uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla, Pesaran-Shin (1999) ve Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen gecikmesi dağıtılmış otoregresif Eşbütünleşme Sınır Testi (ARDL) kullanılmıştır.

Grafik 10' da sermaye stoku, istihdam, reel döviz kuru ve reel dış ticaret hacminin gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisinin incelendiği model için öncelikle serilerin düzey grafikleri çıkarılmıştır.

Grafik- 10: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Düzey Grafikleri



#### 4.2.1. Durağanlık Analizi

Stokastik bir süreç izleyen zaman serisi analizlerinde, serinin durağan olup olmadığı çok önemlidir. Analizin yapılabilmesi için serilerin durağan halde olması gerekmektedir. Seriler durağan ise oluşabilecek herhangi bir şok geçici olacaktır. Bir serinin varyansı, kovaryansı ve ortalaması zaman içerisinde sabitse o seri durağandır. Durağan olmayan seriler birim kök içerir. Bir serideki birim kök sayısı, serinin durağan hale gelene kadar alınması gereken fark sayısına eşittir. Birim kökün varlığını araştıran sistematik test Dickey ve Fuller (1979) tarafından ortaya konulan birim kök testidir (Bozkurt, 2013: 37-39; Gujarati, 2005: 709-719). Genişletilmiş ADF birim kök testinin regresyon kalıbı ve hipotezleri şu şekildedir:

$$\Delta y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + \sum_{j=1}^p y_j \Delta Y_{T-j} + e_t$$



Bu denklem EKK yöntemi ile tahmin edilmiştir. Burada hata terimi  $e_t$  sıfır ortalamaya ve sabit varyansa sahiptir.

$H_0: \alpha_1=0$ , Birim kök vardır (seri durağan değildir).

$H_1: \alpha_1<0$ , Birim kök yoktur (seri durağandır).

Bu hipotezleri test etmek için, Monte Carlo simülasyon yaklaşımı ile elde edilen " $\tau$ " (Tau) istatistiği kullanılır. Karar aşamasında, paket programların hesapladığı t- istatistiği ile MacKinnon kritik değerleri karşılaştırılır. Hesaplanan t değeri, kritik Tau tablo değerinin aşmıyorsa  $H_0$  hipotezi reddedilir ve serinin durağan olduğuna karar verilir. Durağan olmadığında ise serinin farkı alınarak tekrar durağanlık testi yapılır (Gujarati, 2005: 719).

Çalışmada kullanılan bir diğer birim kök testi ise KPSS'dir. Bu teste serinin trendi durağan ya da durağan seviyede sıfır hipotezini esas almaktadır. Bir tesadüfi değişkenin sıfır varyansa sahip olduğu hipotezinin Lagrange Çarpanı (LM) testidir. KPSS testini diğer birim kök testlerinden ayıran,  $H_0$  hipotezinin durağan kabul edilip, alternatif hipotezin durağan olmamasıdır.

Bu çalışmada kullanılan ADF ve KPSS birim kök testleri sonuçları tablo 4'te gösterilmektedir.

**Tablo- 4: Birim Kök Testleri Sonuçları**

ADF Birim Kök Testi			KPSS Birim Kök Testi		
Değişkenler	Düzyey (Model c+t)	1.Fark (Model c)	Değişkenler	Düzyey (Model c+t)	1.Fark (Model c)
y	-2,4075 (0)	-7,8765 (0)	y	0,0670 (6)	
k	-5,8914 (1)		k	0,1659 (6)	0,4210 (6)
l	-1,5983 (0)	-7,3333 (0)	l	0,2628 (6)	0,4580 (4)
dt	-2,1190 (0)	-8,7538 (0)	dt	0,1396 (6)	
rer	-1,1719 (0)	-8,5517 (0)	rer	0,2615 (6)	0,2527 (1)
cv	-3, 4716	-2,9017	cv	0,1460	0,4630

**Açıklamalar:** c+t, trend ve sabiti içeren; c sadece sabiti içeren birim kök testlerinde kullanılan modellerdir. Gecikme sayıları parantez içinde belirtilmiştir. En uygun gecikme sayısı, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri'ne göre seçilmiştir. cv, test istatistikleri için kullanılan % 5'lik McKinnon kritik değeridir.

ADF birim kök testi sonuçlarına göre k değişkeni hariç tüm değişkenler düzey seviyede durağan değildir. Ancak, bu değişkenlerin 1. sıra farkları

alınıp, yeniden ADF birim kök testi uygulandığında, durağan oldukları görülmektedir. Dolayısıyla ADF birim kök testi sonuçları,  $k$  değişkeninin düzeyde (trend) durağan;  $y, l, dt$  ve  $rer$  fark durağan olduğunu göstermektedir.

KPSS birim kök testi sonuçları ise,  $y$  ve  $dt$  değişkenlerinin düzeyde durağan olduğunu;  $k, l$  ve  $rer$  değişkenlerinin ise fark durağan olduğunu göstermektedir.

#### 4.2.2. Eşbütünleşme Analizi

Farkları alınarak durağan hale getirilen serilerle oluşturulan modellerde, bazı uzun dönem bilgileri kaybolabildiği için eşbütünleşme kavramı 1981 yılında Granger tarafından ortaya atılmıştır. Eşbütünleşme ile ilgili analizler Engle ve Granger'ın (1987) makalesi ile başlamıştır. Bu makale ile durağan olmayan değişkenlerin, doğrusal bileşimlerinin durağan olup olmadığı test edilerek, uzun dönemli denge ilişkileri incelenebilir olmuştur. Bu teoriye göre, dengeden bir sapma olduğu zaman tekrar dengeye gelebilme hali ancak eşbütünleşme ilişkisi var iken mümkündür (Acaravcı ve Öztürk, 2003; Pazarlıoğlu, 2007: 95-96).

En çok kullanılan eşbütünleşme testleri, Engle–Granger testi ve Johansen-Juselius (1990) ve Johansen (1988-1991) testleridir. Ancak bu testler, her değişkenin aynı seviyede durağan olmadığı durumlarda tutarlı sonuçlar verememektedir. Bu sebeple en küçük karelere dayanan, gecikmesi dağıtılmış otoregresif (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) eşbütünleşme sınır testi daha etkili bir analiz yöntemidir. Bu yöntem ile serilerin hangi derecede durağan olup olmadıklarına bakılmaksızın, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi incelenebilmektedir (Pesaran, vd., 2001: 290-291).

Bu çalışmada, (1) no'lu denklemde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin eşbütünleşme analizi kapsamında ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenmesinde kullanılacak olan model ve testin hipotezleri şu şekildedir;

$$\Delta y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p \Delta_{2i} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^q a_{3i} \Delta k_{t-i} + \sum_{i=0}^r a_{4i} \Delta l_{t-i} + \sum_{i=0}^s a_{5i} \Delta dt_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{6i} \Delta rer_{t-i} + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 k_{t-1} + \delta_3 l_{t-1} + \delta_4 dt_{t-1} + \delta_5 rer_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$

$H_0$ : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur ( $\delta_n = 0$ )  
( $n=1,2,3,4,5$ )

$H_1$ : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır ( $\delta_n \neq 0$ )

Denklemden  $\Delta$ , değişkenlerin birinci farkını temsil ederken;  $\varepsilon_{2t}$  hata terimini ifade etmektedir. ARDL sınır testi,  $H_0$  yokluk hipotezinin alternatif hipoteze karşı, F-testi ya da Wald testi ile sınanmasıdır. Hesaplanan test istatistiği üst sınır değerinden büyükse yokluk hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilir. F istatistik değerinin alt sınırın altında olması durumunda ise, yokluk hipotezi kabul edilir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına karar verilir. Ancak modeldeki değişkenlerden biri veya birkaçı, ikinci sıra fark olması durumunda, Pesaran vd. (2001) tarafından türetilen kritik sınır değerleri geçerliliğini kaybettiğinden, bu test kullanılamaz (Acaravcı vd., 2018: 80).

Tablo 4'deki birim kök testleri sonuçlarına göre modelde yer alan değişkenler, düzeyde veya 1. farkları durağandır. Değişkenlerin durağanlık özellikleri değerlendirildiğinde, ARDL eşbütünleşme testinin uygulanabilirliği açısından bir sorun olmadığı görülmektedir. Çalışmada kullanılan ARDL sınır testi sonuçları tablo 5'te gösterilmiştir.

*Tablo- 5: ARDL Sınır Testi Sonuçları*

Değişkenler-Hata Düzeltme Modeli		Değişkenler-Uzun Dönemli Katsayılar	
$\Delta k$	9,980 [0,000]	k	0,639 [0,000]
$\Delta l$	0,117 [0,001]	l	0,139 [0,001]
$\Delta dt$	0,189 [0,000]	dt	0,082 [0,065]
$\Delta rer$	-0,449 [0,014]	rer	-0,138 [0,000]
$\Delta rer1$	0,771 [0,000]	sabit	4,107 [0,000]
$\Delta rer2$	0,539 [0,004]		
ect (-1)	-0,843 [0,000]		
$R^2$	0,999	Adj. $R^2$	0,999
RSS	0,005	F Sınır Testi	23,0658
		LM	2,827 [0,587]
		HET	1,788 [0,181]
		NORM	2,259 [0,323]

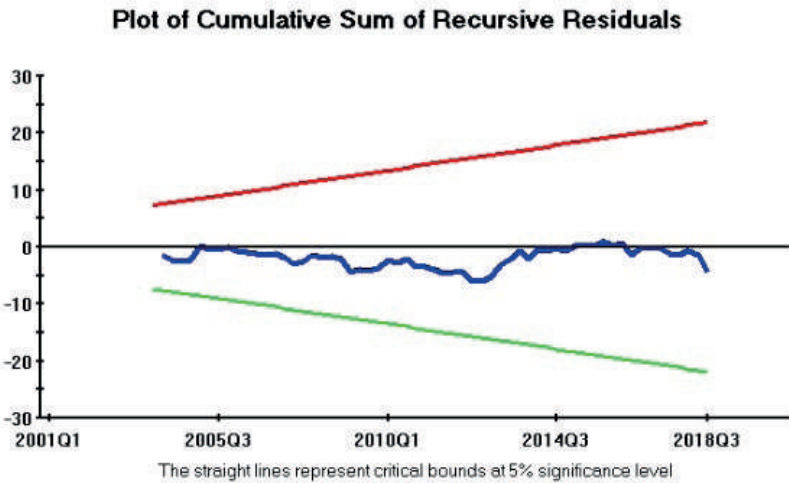
Açıklamalar: En uygun ARDL modelinin seçiminde Schwarz-Bayesian kriteri kullanılmıştır. LM ve HET değerleri, seri korelasyon ve farklı varyans için hesaplanan Lagrange Çarpanı İstatistik değerleridir. RSS değeri hata

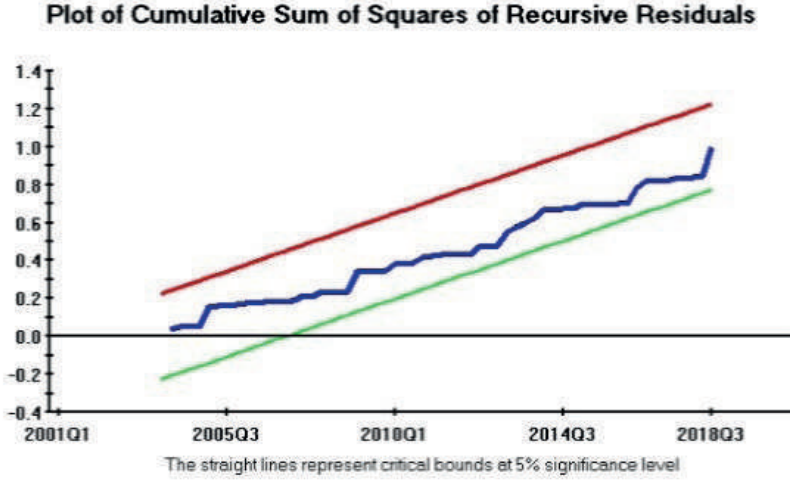
terimlerinin kareleri toplamının göstermektedir. NORM değeri, Jarque-Bera test istatistiği olup, hata terimlerinin normal dağılımını test etmeye yöneliktir. Bu istatistikler  $\chi^2$  (Ki kare) dağılımlıdır. ect, hata düzeltme terimidir. Test istatistiklikleri için hesaplanan p-değerleri köşeli parantez içinde gösterilmiştir. F değeri, eşbütünleşme sınır testi için hesaplanmış ARDL Sınır Testi istatistiğidir. Microfit 5.5 yazılımı aracılığıyla 20.000 denemeden oluşmuş olan simülasyonla, %5 alt sınır ve %5 üst sınır sırasıyla 3,052 ve 4,288 olarak bulunmuştur.

En uygun model ARDL (1,1,0,1,3) olarak bulunmuştur. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, eşbütünleşme sınır testi için hesaplanan F istatistik değeri 23,0658 olup, %5 kritik üst değerden mutlak olarak yüksektir. Bu sebeple yokluk hipotezini ( $H_0$ ) reddederek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkinin var olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca modele uygulanan bazı teşhis tanısı sonuçlarına göre; değişen varyans ve otokorelasyon sorunu yoktur.

Bir ekonomide zamana bağlı olarak yapısal değişimlerin yaşanması, o ekonominin makro değişkenleri üzerinde yapısal kırılmalara sebep olmaktadır. Modelimizde yer alan katsayılar üzerinde, zamana bağlı olarak yaşanan değişimlerin etkisini ve bu katsayıların zaman içerisinde istikrarlı olup olmadığını incelemek amacıyla Brown, Durbin ve Evans (1975) tarafından önerilen Cusum ve Cusum Kareleri (Cumulative Sum- Cusum) testi incelenmiştir. Grafik 11'de görüldüğü üzere, ARDL modeline ait katsayılar, ilgili dönemde %5 kritik sınırlar içerisinde yer aldığı için istikrarlıdır.

*Grafik- 11: Cusum ve Cusum Kareleri*





ARDL eş bütünleşme sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde reel döviz kurları, reel dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında 2000-2018 dönemleri arasında istikrarlı ve uzun dönemli bir ilişki vardır. Reel gayrisafi yurtiçi hasılda meydana gelen değişimlerin %99'u modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Modelde yer alan uzun dönemli katsayıları istatistiksel ve iktisadi olarak yorumladığımızda;

Sermaye stokunda meydana gelen artışlar reel gayrisafi yurtiçi hasılayı pozitif olarak etkilemektedir. İki değişken arasındaki bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır.

İstihdam katsayısında meydana gelen bir artış reel gayrisafi yurtiçi hasılayı pozitif olarak etkilemekte; aradaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır.

Reel dış ticaret hacminde meydana gelen artışlar reel gayrisafi yurtiçi hasılayı pozitif olarak etkilemektedir. Ancak aralarındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır.

Son olarak, reel efektif döviz kurlarında meydana gelen %1'lik bir artış gayrisafi yurtiçi hasılda %0,14'lük bir azalışa sebep olmaktadır. Reel efektif döviz kuru katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır.

Nitekim, Türkiye ekonomisinde reel döviz kurları, reel dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında istikrarlı ve uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucu, Vergil ve Erdoğan (2009), Ünlü (2016), Aksu vd.(2017)'nin çalışma sonuçları ile benzer niteliktedir. Yılmaz ve Alptekin

(2018) çalışmasında, reel döviz kurunda meydana gelen sapmalar ülkenin ekonomik büyümesini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

#### **4.2.3. Hata Düzeltme Terimiyle Genişletilmiş Granger Nedensellik Testi**

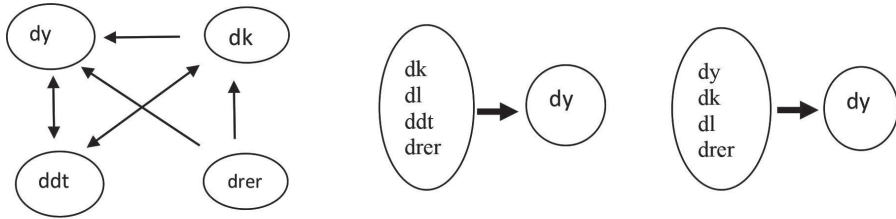
Değişkenler arasında eşbütünleşme var ise; standart Granger yönteminden elde edilecek sonuçlar geçersiz olacaktır. Çünkü değişkenler düzeyde durağan değildir, ama ilk farkları durağandır. Değişkenlerin farkları alınıp, Granger nedensellik yönteminin uygulanması durumunda ise uzun dönemli dengeye ait bilgilerden yararlanılamamakta; analizler sadece kısa dönemli olmaktadır. Bu nedenle, nedensellik testine hata düzeltme terimi de eklenmektedir (Bahmani-Oskooee ve Alse, 1993: 536).




Hata düzeltme terimiyle genişletilmiş Granger nedensellik testi yaklaşımında, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki belirlendikten sonra, hata düzeltme terimi bu denklemden elde edilip ve bir dönem gecikmeli hali, standart Granger nedensellik testi modeline bir değişken olarak eklenmektedir. Bu sistemde, katsayıların istatistiksel olarak anlamlılığı, ilgili değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensel ilişkileri ve bir dönem gecikmeli hali hata teriminin katsayısının istatistiksel olarak anlamlılığı ise ilgili denklemin bağımlı değişkenine doğru uzun dönemli nedensel ilişkileri test edilmesine yönelik kullanılmaktadır. Böylece hata düzeltme terimi ile genişletilmiş nedensellik modellerinde, hem kısa dönemli hem de uzun dönemli nedensellik ilişkilerini test etmek mümkün olmaktadır (Öztürk ve Acaravcı, 2013: 264). Nedensellik testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo- 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem Granger Nedensellik					Uzun Dönem Granger Nedensellik
	dy	dk	dl	ddt	drer	ecm(-1)
dy		0.028 (0.8679)	0.021 (0.8855)	6.212 (0.0127)	0.891 (0.3451)	21.803 (0.0000)
dk	21.618 (0.0000)		0.760 (0.3834)	6.367 (0.0116)	0.307 (0.5793)	0.353 (0.5524)
dl	0.759 (0.3837)	0.429 (0.1191)		1.672 (0.1960)	0.647 (0.4211)	0.471 (0.4926)
ddt	3.507 (0.0611)	4.885 (0.0271)	0.879 (0.3485)		0.225 (0.6350)	7.999 (0.0047)
drer	24.372 (0.0000)	4.848 (0.0277)	1.234 (0.2666)	16.987 (0.0000)		0.635 (0.4255)

*Açıklamalar: d, birinci sıra fark operatörüdür. Yokluk hipotezi, “değişkenler arasında nedensel ilişki yoktur” şeklindedir. Parantez içerisindeki değerler,  $\chi^2$  dağılımlı Wald dışlama testleri için p olasılık değerleridir.*

**Kısa Dönem****Uzun Dönem**

-  Çift yönlü kısa dönem nedensellik  
 Tek yönlü kısa dönem nedensellik  
 Uzun dönemli nedensellik

Nedensellik testi sonuçlarına göre kısa dönemde;

- Reel dış ticaret hacmindeki artış hızı ile reel ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
- Reel dış ticaret hacmindeki artış hızı ile reel sermaye stoku artış hızı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

- Reel döviz kurundaki artış hızından, reel dış ticaret hacmindeki artış hızına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
- Reel döviz kurundaki artış hızından, reel ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
- Reel döviz kurundaki artış hızından, reel sermaye stoku artış hızına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
- Reel döviz kurları, reel ekonomik büyümeyi dış ticaret hacmi üzerinden dolaylı olarak etkilemektedir.

Literatür çalışmalarına baktığımızda; Bahmani- Oskooee ve Domac (1995) çalışmalarında ihracat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer olarak, Yamak ve Korkmaz (2005), Değer ve Demir (2015) çalışmalarında reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak analiz sonuçlarından farklı olarak, Karagöz ve Doğan (2005) çalışmalarında uzun dönemde reel döviz kurundan dış ticaret değişkenlerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını belirtmektedir.





## Sonuç

Yabancı ülke paraları ya da para yerine geçerli olan her çeşit ödeme aracına döviz denilmektedir. Döviz kuru ise iki milli para birimi arasındaki değişim oranını göstermektedir. Enflasyon farklılıklarını yansıtan reel döviz kurunu belirleyen yaklaşımlar dış ticaret ve sermaye akımlarının etkisi dikkate alınarak belirlenmiştir. Ülkelerin, üretimde bulunmadığı ve ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri başka ülkelere satın alma gereksinimi dış ticaretin doğmasını sağlamıştır. Reel döviz kuru ihracat, ithalat ve dış denge üzerinde belirleyicidir. Reel döviz kurunun azalması durumu, yerli mal ve hizmetlerin yabancı mal ve hizmetlere göre daha pahalı olmasına sebep olarak ithalatı artmasına sebep olmaktadır. Reel döviz kurunun artması ise milli paranın değerini düşürdüğü için ihraç olan malları ucuzlatarak uluslararası rekabeti artırır. Uygun olan yerli mallara artan talep ihracatın artmasını sağlayacaktır.

Döviz kurları ekonomik büyümeyi ancak iki yolla olumlu etkileyebilir. Birincisi işlem maliyetlerinin azaltılarak üretime katkı sağlaması, ikincisi ise döviz kurunun nakit riskini azaltarak faiz oranlarını düşürmesi ile yatırımları artırarak büyümeyi desteklemesidir.

Literatürde reel döviz kuru, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Araştırmalarda ihracat-ithalat-ekonomik büyüme ilişkilerini ele alan yerli ve yabancı literatürde daha çok, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla İDBH'nin geçerli olup olmadığı incelenmektedir. Çalışmaların genelinde kur politikaları dış ticaret üzerinde belirleyici özelliğe sahip değilken; döviz kurlarında meydana gelen sapmalar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca ithalat- ihracat ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların genelinde değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından 1980'lere kadar ithal-kameci-ve-sabit-kur sistemini içeren uygulamalar geçerli olmuş bu sebeple dış ticaret açıkları sürekli

genişlemiştir. O dönemde geçerli olan sabit kur politikası, iç piyasada oluşan fiyat artışları ile dış dünyadaki fiyat artışlarında meydana gelen farklılığı önleyemediği için TL'nin aşırı değerlenmesine sebep olarak dış ticareti olumsuz etkilemiştir. 1980 öncesi dönemde gerçekleştirilen devalüasyonlar dış ticaret açığını kapatmakta yeterli olmamıştır. Bu düzeni değiştiren en önemli gelişme ise 24 Ocak 1980 kararlı olmuştur. Bu tarihten itibaren köklü değişimler sağlanarak, ihracata dayalı sanayileşme politikaları ve ihracata yönelik sektörlerin rekabet gücünü artırarak, ihracatın artırılması amacıyla birçok uygulama getirilmiştir. En önemli değişikliklerden birisi de döviz kuru politikalarında olmuştur. TCMB, sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçmiştir. Uygulanacak kur politikalarında belirleyici olan reel döviz kurları olmuştur. Ancak genel olarak 1980 sonrası dönemde Türkiye'de uygulanan kur politikaları ihracatın ithalata bağımlı olması sebebiyle tek başına dış ticaret dengesini sağlamada yeterli olamamıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde 2000-2018 dönemi üç aylık verileri yardımı ile reel döviz kuru ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Reel gayrisafi yurtiçi hasıla, reel sermaye stoku, istihdam, reel döviz kurları ve reel dış ticaret haddi değişkenlerinden oluşan denklemde ilk önce değişkenlerin durağanlıkları tartışılmıştır. Sonuçlara göre reel sermaye stoku değişkeninin düzeyde (trend) durağan; diğer tüm değişkenlerin ise fark durağan olduğunu görülmektedir. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının tespiti için ARDL sınır testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde reel döviz kurları, reel dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında 2000-2018 döneminde istikrarlı ve uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Reel dış ticaret hacminde meydana gelen artışlar reel gayrisafi yurtiçi hasılayı pozitif olarak etkilerken; reel efektif döviz kurlarında meydana gelen %1'lik bir artış gayrisafi yurtiçi hasılda %0,14'lük bir azalışa sebep olmaktadır. Hata terimleri ile genişletilmiş Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre ise; dış ticaret hacmindeki artış hızı ile reel ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca reel döviz kurundaki artış hızından, reel ekonomik büyümeye ve reel dış ticaret hacmine doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmanın sonucu genel teori ve literatür ile uyumludur.

Döviz kurları ülkelerin dış rekabet gücünün önemli bir göstergesidir. Kurdaki değişimler dış ticareti ve dolayısıyla ülkenin ekonomik büyüme oranlarını etkilemektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığı her yıl giderek genişlemektedir. Çünkü reel döviz kurunun aşırı değerlenmesi ile ucuzlayan döviz, ithalatı cazip hale getirmektedir. Ucuz ithalat üreticinin daha fazla ithal girdi kullanmasına neden olmaktadır. Bu durum ihracat artışını daha fazla

ithalata bağımlı kılmaktadır. Sonuçta ülkenin üretim yapısının bozulmakta ve ucuz emeğe dayalı üretim politikası uygulanmaktadır. Kur politikaları ile dış ticaret dengesini sağlamaktan ziyade, esas amaç ticaretin dışa bağımlı yapısından kurtulmak olmalıdır. Bu amaçla teknolojik yeniliklerin yakından takip edilmesi, katma değer oranı yüksek ürünlerin üretilmesi, ihracatçıların teşvik politikaları ile devlet tarafından desteklenmesi, bilgilendirilmesi ve arge faaliyetleri ön plana çıkarılması gerekmektedir.



## Kaynakça

- Acar, Y. (1990). *Büyüme Teorileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi. Acar, M. S. (2012). *Uluslar arası Reel Ticaret: Teori, Politika*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası. Acaravcı, A. ve Kargı, G. (2015). Türkiye’de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1: 1-16.
- Acaravcı, A. ve Öztürk, İ. (2003). Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 2: 197-206.
- Acaravcı, A., Erdoğan, S. ve Akalin, G. (2018). Türkiye’de Ekonomik Özgürlükler, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Yatırım Harcamaları İlişkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2: 75-89.
- Açı, Y. (2016). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin VAR Analizi İle İncelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14): 41-53.
- Ağayev, S. (2011). İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eşitlik ve Panel Nedensellik Analizleri. *Ege Akademik Bakış*, 11(2): 241-254.
- Akan, Y. ve Arslan, İ. (2008). The Impact Of Exchange Rate- Policies On the Foreign Trade: The Case Of Turkey. *International Journal of Emerging and Transition Economies*, 1(2): 247-256.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (2): 35-47.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye’de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11: 123-140.
- Aktaş, A. (2018). *Sahi Dövizi Kim Yükseltiyor*, <https://www.dunya.com/kose-ya-zisi/sahi-dovizi-kim-yukseltiyor/409260>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.

- Aktaş, N. ve Adıgüzel, M. (2017). Türkiye'nin Dış Ticaret Sistemi ve Sorunları. *Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series*, Tartışma Metinleri, 1: 1-17.
- Akkaya, Ş. ve Pazarlıoğlu, M.V. (2000). *Ekonometri I*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Aksu, L. (2014). Türkiye'de 1960-2009 Yıllarını Kapsayan Dış Ticaret Politikalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 375-426.
- Aksu, H., Başar, S., Eren, M. ve Bozma, G. (2017). Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerine Asimetrik Etkisi: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3: 477-489.
- Arat, K. (2003). *Türkiye'de Optimum Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ardıç, O. ve Yılmaz, P. (2006). Para- Banka Uluslararası İktisat Türkiye Ekonomisi. Ankara: Agon Bilgi Akademisi.
- Arize, C.A. (1995). The Effect of Exchange- Rate Volatility on U.S. Exports: An Empirical Investigation. *Southern Economic Journal*, 1: 34-43.
- Babacan, M. *Türkiye'nin Yeni Dış Ticaret Paradigması*. [https://www.researchgate.net/publication/301796368\\_Turkiye'nin\\_Yeni\\_Dis\\_Ticaret\\_Paradigması](https://www.researchgate.net/publication/301796368_Turkiye'nin_Yeni_Dis_Ticaret_Paradigması). Erişim Tarihi: 20.01.2019.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Alse, J. (1993). Export Growth and Economic Growth: An Application of Cointegration and Error-Correction Modeling. *The Journal of Developing Areas*, 535-542.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2): 175-186.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berberoğlu, N. (2003). *Genel Ekonomi II (Makro İktisada Giriş)*. Eskişehir Sahaf.
- Berberoğlu, N. ve Oktay, N. A. (1987). Statistical Analysis of The Relationship Between The Foreign Exchange Rates and The Direction of Exports: The Turkish Example. *Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2): 135-142.
- Bozkurt, C. (2006). Nominal Bir Çıpanın Rolü Ve Türkiye'nin Enflasyon Hedeflemesine Geçiş Süreci. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2): 61-83.
- Bozkurt, H. Y. (2013). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Brown R.L., Durbin J. ve Evans J.M. (1975). Techniques for testing the consistency of regression relations over time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2): 149-192.

- Chaudharya, G. M., Hashmib, S. H. ve Khan, M. A. (2016). Exchange Rate and Foreign Trade: A Comparative Study of Major South Asian and South-East Asian Countries. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230(3): 85-93.
- Ciberlioğlu, O. (2007). Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 1982-2005. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Cushman, D.O. (1983). The Effect Of Reel Exchange Rate Risk On International Trade. *Journal of International Economics*, 15: 45-63. North-Holland.
- Çiftçi, N. (2014). Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1): 129-142.
- Çetin, E. ve Savrul, M. (2016). Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of Administrative Sciences*, 14(28): 511-532.
- Çoban, O. ve Doğanalp, N. (2011). Küresel Finansal Krizin Temel Kalkınma Göstergeleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Political Economy, Crisis & Development (Politik, İktisat, Kriz ve Kalkınma)*, 219- 229.
- Değer, O. ve Demir, M. (2015). Reel Etkif Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hacmi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52 (604): 7-21.
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye’deki Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3: 279-289.
- Diabete, N. (2017). Causality between economic growth and changes of the real Exchange rate in Côte d’Ivoire. *Journal of Economics and International Finance*, 9(1): 1-11.
- Doğan, Z. ve Kurt, Ü. (2016). Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi. *International Journal of Social Science*, 45: 327-336.
- Dornbusch, R. ve Fischer, R. (1998). *Makroekonomi*. (Çev. S. Ak, M. Fisunođlu,, E. Yıldırım, R. Yıldırım). Ankara: McGraw-Hill- Akademi Ortak Yayınları.
- Dura, C. (2009). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış (I)*, Erişim: 16.04.2018. Url: <http://www.cihandura.com/tr/makale/YENI-DIS-TICARET-TEORILERI-GENEL-BIR-BAKIS-I-693>.
- Duygulu, A. (1998). Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, 1: 107-118.
- Dündar, Ö. (2010). Türkiye’de Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticarete Etkileri. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Celal Bayar Üniversitesi. Manisa.



- Ekanayake, E. M. (1999). Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models. *Journal of Economic Development*, 24(2),
- Eğilmez, M. (2014). 2014'de Uygulanan Ekonomi Politikasının Değerlendirilmesi, <https://www.mahfiegilmez.com/2014/12/2014de-uygulanan-ekonomi-politikasnn.html>. Erişim Tarihi: 12.05.2023.
- Eğilmez, M. (2017). *Piyasa Aldırmazlığı*. <https://www.mahfiegilmez.com/2017/12/piyasa-aldirmazlg.html>. Erişim Tarihi: 30.01.2019.
- Eğilmez, M. (2018). *Kur ve Ticaret Savaşları*, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/01/kur-savaslar-ticaret-savaslar-ve.html#more> Erişim Tarihi: 30.01.2019.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981), "Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root", *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Gerber, J.(2017). *International Economics*. (Çev. Editörü: Nihal Tuncer Terregrossa). Ankara: Nobel Yayınları.
- Giles, J. A. ve Williams, C.L.(2000). Export-led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Noncausality Results Part I. *Econometrics Working Paper*. EWP0001 ISSN 1485-6441.
- Gujurati, D.N. (2005). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 1-26.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4( 3): 81-91.
- Güran, N. (2002). *Makro Ekonomik Analiz*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Hepaktan, C.E., Çınar, S. ve DüNDAR, Ö. (2011). Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret İle İlişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi / Journal of Academic Researches and Studies*, 5: 62-82.
- İşgüden, T. ve Akyüz, M. (1990). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Evrim Kitapevi.
- İzci, B. ve Yılmaz, H. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2): 54-74.
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*. (Çev. S. Ateş, İ. Tuncer). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Rahutami, A. I. (2012). Real Exchange Rate Volatility and International Trade: ASEAN Experience Towards ASEAN Economic Community.
- Karagöz, H. (2009). *Döviz kuru Dış Ticaret İlişkisi*. Konya Dış Ticaret Odası.
- Karagöz, M. ve Doğan, Ç. (2005). Döviz kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15(2):219-228.

- Kafaoglu, A. B. (2004). *Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-1*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Karlık, R. (1996). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Yayınları. Karlık, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karlık, R. (2007). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaymakçı, O., Avcı, N. ve Şen, R. (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş Teori, Politika ve Uygulama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keesing, B. D. (1965). Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measurin Device. *The Review of Economics and Statistics*, 47(3): 287-294.
- Kindleberger, C.P. (1968). *International Economics*. Homewood, Iiinois: Richard D. Irwin, Inc.
- Kılıçbay, A. (1992). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kızıldere, C., Kabadayı, B. ve Emsen, Ö. S. (2012). Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 39-54.
- Kızılkaya O. ve Ay, A. (2014). Reel Döviz Kuru Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi'nin Ardl Yöntemi İle Analizi: Türkiye Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1): 290-304.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2000). *International Economics Theory and Policy*, Addison-Wesley Publishing Company, Fifth Edition. Krugman, P. (1988). Rethinking International Trade. *Business Economics*, 23: 7-12.
- Kwiatkowski D., Phillips, C.B. Schmidt, P. ve Shin, Y. (1991). "Testing the Null Hypothesis Of Stationarity Against The Alternative Ofa Unit Root". *Journal Of Econometrics*, 54(1992), 159-178. Maddala, G.S. (1977). *Econometrics*. Singapore: McGraw-Hill, Inc.
- Macdonald, R. ve Taylor, M.P. (1992). Exchange Rate Economics: A Survey. *IMF Staf Papers*. 39, 1, Monetary Fund. Miles, W. (2006). To Float or Not To Float? Currency Regimes And Growth.. *Journal Of Economic Development*, 31, 2.
- Nicita, A. (2013). Exchange Rates, International Tradeand Trade Policies. *Policy Issues In International Trade and CommoditiesStudy Series*, 56: 1-30.
- Ordu. C.F (2013). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın.

- Oskooee, B. ve Domac, M. (1995) Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis. *Middle East Technical University Studies in Development*, 22: 67-77.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. ve Oral, M. (2016). Cumhuriyet'ten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*-35, 149-174.
- Ozturk, I. ve Acaravci, A. (2013). The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36(1): 262-267.
- Öztürk, N. (2014). *Para Banka Kredi*. Bursa: Ekin Yayınevi. Parasız, İ. (2004). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi .
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitapevi .
- Pesaran, H.M. ve Shin, Y. (1999). Autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. [https://www.researchgate.net/publication/281572843\\_An\\_Autoregressive\\_Distributed\\_Lag\\_Modelling\\_Approach\\_to\\_Cointegration\\_Analysis\\_in\\_Econometrics\\_and\\_Economic\\_Theory\\_in\\_the\\_20th\\_Century\\_the\\_Ragnar\\_Frisch\\_Centennial\\_Symposium](https://www.researchgate.net/publication/281572843_An_Autoregressive_Distributed_Lag_Modelling_Approach_to_Cointegration_Analysis_in_Econometrics_and_Economic_Theory_in_the_20th_Century_the_Ragnar_Frisch_Centennial_Symposium). Erişim Tarihi: 21.04.2019.
- Pesaran, M.H., Shin, Y.C. ve Smith, R. (2001) Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): New York. 289-326.
- Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers*, 13: 323-341.
- Rodrik, D. (2008). The real exchange rate and economic growth. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2: 365-412
- Romer, D. (2012). *Advanced Macroeconomics*. New York: McGraw-Hill Irwin.
- Sarı, A. (2010). Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11: 31-44.
- Sandalcılar, A. R. (2012). BRIC Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve İhracat Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1): 161-179.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seymen, D. ve Bilman, A.S. (2023). *Döviz Piyasası*, <https://slideplayer.biz.tr/slide/11612062/> Erişim Tarihi: 08.05.2023.
- Sevim, C. ve Doğan, T.T. (2016). Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Döviz Kuru Oynaklığı İlişkisi. *Ege Akademik Bakış*, 16(2): 303-318.
- Shao, Z. (2008). Exchange Rate Changes and Trade Balance: An Empirical Study of the Case of Japan. *Dissertations and Theses Collection*.

- Sweidan, O.C. (2013). The Effect of Exchange Rate on Exports and Imports: The Case of Jordan. *The International Trade Journal*, 27(2), 156-172.
- Sümer, E. ve Aybar, Ş. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezinin, Finansal Piyasaları Açıklamadaki Yetersizliği Ve Davranışsal Finans. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi IX- II*: 75-84.
- Snider, D.A. (1967). *Introduction To International Economics*. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Inc.
- Şahin, H. (2006). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, İzmir.
- Şimşek, N. (2003). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi. *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, 18(2): 43- 6.
- Taştan, H. (2010). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1): 87-98.
- Taş, S., Ağır, H. ve İğde, G. (2016). The Causality Analysis of Export and Economic Growth: The Case of Turkey. *EconWorld2016@Barcelona*.
- Tapşın, G. ve Karabulut, A. H. (2013). Reel Döviz Kurui İthalat, İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(26): 190-205.
- Temel, Ü. C. (2016). Ekonomik Büyüme Dış Ticaret İlişkisi. *Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Paradigma*, 1(1): 1-14.
- Terzi, H. ve Zengin, A. (1999). Kur Politikasının Dış Ticareti Sağlamada Etkinliği: Türkiye Uygulaması. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 10(33): 48-63.
- Tufan, C. ve Sarıççek, R. (2013). Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi Ve Anomalilerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 159-182.
- TCMB (2002). *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 25.01.2019.
- TCMB (Çeşitli Yıllar) *Yıllık Raporları*, <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 25.01.2019.
- TCMB (Çeşitli Yıllar). *Para ve Kur Politikası*, <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.01.2019.
- Ünlü, H. (2015). Döviz Kuru Oynaklığı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 24(27): 11-24.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vergil, H. (2001). Exchange Rate Volatility in Turkey and Its Effect on Trade Flows. *Journal of Economic and Social Research*, 4(1):83-99.

- Vergil, H. ve Erdoğan, S. (2009). Döviz Kuru- Ticaret Dengesi İlişkisi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9): 35-57.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2: 16-38.
- Yıldız, H. ve Özdamar, G. (2014). Reel Döviz Kuru - Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 187- 204.
- Yücel, F. (2006). Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *Sosyoekonomi*, 4(4): 49-63.
- Yüksel, S. ve Zengin, S. (2016). Causality Relationship Between Import, Export And Growth Rate In Developing Countries. *International Journal of Commerce and Finance*, 2(1): 147-156.
- Zengin, A. (2000). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2): 27-41.

# **Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:** *Türkiye Örneği*

Burcu Yengil Bülbül  
Prof. Dr. Ali Acaravcı

 ÖZGÜR  
YAYINLARI

